

AYLIK TARİH

Yıl: 4 Sayı : 40 Haziran 2026

Hierapolis (Pamukkale)
Mevlânâ Celseddin-i Rûmî
Tarinte Trabzon
Eski İstanbul'da Bir Düğün
Osmanlı'da Devlet Geliri
Kızkulesi
Arabistan'ın Yeniden Alınışı
Kiliseden Çevrilen Camiler-6
İmaret-i Atik Camii (Eski İmaret Camii)
Bir Kitap: Kadınlar Saltanatı (Devam)

İçindekiler

Hierapolis (Pamukkale) 3

Mavlânâ Celaledîn-i Rûmî 10

Tarihte Trabzon 14

Eski İstanbul'da Bir Dügün 18

Osmanlı'da Devlet Geliri 20

Kızkulesi 26

Arabistan'ın Yeniden Alınışı 30

Kiliseden Çevrilen Camiler-6 36

İmaret-i Atik Camii (Eski İmaret) 37

Bir Kitap: Kadınlar Saltanatı (Devam) 40

HIERAPOLIS (PAMUKKALE)

Renan Doğukan

Mineralli suların oluşturduğu travertenlerden dolayı bugün Pamukkale adıyla tanınan Hierapolis, Denizli'ye 22 km. uzaklıktadır. Kuzeyinde Çökelez Dağı, güneyinde Çürüksu (Lykos) Çayı ve ovası ile Büyük Menderes ovası yer alır. Kalsiyum oksit içeren kaynak sularının birikimiyle oluşan travertenlerin yer aldığı plato, pamuk beyazlığındaki görünümü ile etkileyici bir güzelliğe sahiptir. Dört kaynaktan çıkan ve aşırı miktarda kalsiyum tuzları (kalker eriyikleri) ve karbondioksit gazı içeren 35° deki sıcak termal su, yeryüzüne çıkınca soğuyarak kirecini bırakır ve bunlar kalırlı tabakalar oluştururlar. Sular, dağın yamacındaki kaynaklardan doğal veya suni kanallarla platoya yayılır. Sonra doğal eğime uyarak bu yüksek platodan daha aşağıda bulunan araziye dökülürler. Bu olay yüzyıllardan beri gerçekleştiğinden, sular aşağıdaki vadiye dökülürken traverten basamakları oluşmuştur. Her kaskat küçük bir şelâle görüntüsündedir ve üst kısımlarında bir havuzcuk vardır. Sarkıtlar, havuzcuklardan taşan suların akarken kalkerleşmesinden meydana gelmiştir.

Hierapolis tarihinde, kent her çağda bu su kaynaklarından şifa, güzellik ve sağlık arayanlarla dolup taş-

mıştır. Halk arasında suların, kalp, damar, sinir, böbrek, romatizma, felç gibi hastalıklara iyi geldiği ve cildi güzelleştirdiği iddiaları yaygındır. Bu sulardan ayrıca yünlü ve pamuklu kumaşların boyanmasında yararlanılmıştır. Suda bulunan şap, boyanın sabitleştirilmesinde oldukça etkilidir.

Tarihçesi

Hierapolis'in arkeolojik ve termal yerleşmelerinin arkeoloji literatüründe "Holy City" kutsal kent olarak adlandırılması, kentteki bilinen tapınak

ve diğer dinsel birçok yapının varlığından kaynaklanmaktadır.

Kentin hangi eski bölgede yer aldığı zaman zaman tartışılmıştır. Hierapolis, coğrafi konumu ile, kenti çevreleyen çeşitli tarihi bölgeler arasında yer almaktadır. Antik yazarlar, kentin Lidya, Frigya veya Karia bölgelerinden hangisine dahil olduğu yönünde kesin bir sonuca varamamışlardır.

Paulus, kentin Frigya yakınında, güney-batıda ve Karia sınırına yakın olduğundan bahseder, ek olarak Ko-

Mezar steli.

Ev tipi mezar.

lossai kentinin de kuzey-batısında olduğunu söyler.

Strabo ile Ptolemaeus ise verdikleri tariflerde, Karia bölgesine sınır olan Laodikea ve Tripolis kentlerine yakınlığı ile, Hierapolis'in onlar gibi bir Frigya kenti olabileceğini ileri sürerler.

Byzantiumlu Stephanus ise kentin Lidya ile Frigya bölgeleri arasında zengin ve sıcak su kaynakları ile tanındığından söz eder. Stephanus, kentin kutsal bir yer olduğundan bahsederken, yörede birçok tapınağın bulunduğunu, ancak bunların Augustus zamanında işlevlerini kaybettiğini bize iletir.

Kentin Hellenistik çağ öncesi adı üzerine kesin bilgilerimiz yoktur. Hierapolis olarak adlandırılmadan önce kentte bir yaşamın var olduğu, Plutonion olarak isimlendirilen bir dini mağaranın varlığı ile Magna Mater kültüne bu mağarada tapıldığı söylenmektedir.

Kentin kuruluşu hakkında bilgilerimiz kısıtlı olmasına rağmen, Bergama krallarından II. Eumenes tarafından M.Ö. II. yüzyılda kurulduğu ve Bergama'nın efsanevi kurucusu Telephos'un karısı Hiera'dan dolayı Hierapolis adını aldığını söyleyebiliriz. Kent, Hellenistik Devir'de büyük olasılıkla kutsal mağaranın çevresinde, yani Plutonion'un oluşturduğu çekirdeğin etrafında kurulmuş-

tur. Bulunan en eski yazıt Eumenes'in annesi Apollonis'in onuruna yazılmış bir emirnamedir.

M.Ö. 133'de 111. Attalos'un vasiyetnamesine göre bütün Bergama Krallığı ile birlikte bu kent de Romalılara miras olarak bırakılmıştır. Bölgede çok sık depremlerin olduğu bilinmektedir. M.S. 17 yılında, Tiberius'un egemenliği sırasında Hi-

erapolis şiddetli bir depremle alt üst olmuştur. M.S. 60'da Neron devrinde de çok şiddetli bir deprem yaşanmış ancak bu deprem kentin çok kısa sürede yeniden yapılaşmasına neden olmuştur. Diğer depremler ise Antonius Pius ve Alexander Severus devirlerinde olmuştur. Kentin en parlak dönemleri M.S. II. ve III. yüzyıllarda olmuştur. Bu yüzyıllarda yeniden inşa edilen kentte Hellenistik karakterden iz kalmamıştır ve tamamen Roma stiline bürünmüştür. Antik kaynaklardan kentin bu yüzyıllarda büyük ölçüde geliştiği, maden ve taş sanatının ilerlediği, halı, kumaş gibi yünlü mamulleri ve çiçekleriyle ün yaptığı bilinmektedir. Ayrıca zengin mermer yataklarından çok renkli mermer ihraç edilmekteydi. Roma devrinde Hadrianus ve Caracalla'nın kenti ziyaret ettiği sanılmaktadır.

Büyük Konstantin zamanında kentin parlak dönemi devam etmiş ve İmparator, Hierapolis'i Frigya bölgesinin başkenti yapmıştır. Bu dönemde Hıristiyanlık burada büyük bir kabul görmüştür. Hierapolis'te bulunan güçlü Musevi nüfus, olasılıkla Hıristiyanlığın yayılmasında etken olmuştur. Bununla birlikte, Hz. İsa'nın havarilerinden Philip'in M.S. 80 yılında

Hamam Bazilika.

öldürülmesi (Martyr olması) burada meydana gelir. Bizans çağında Hierapolis piskoposluk merkezi olmuş ve St. Philip'in adına burada büyük bir kilise inşa edilmiştir.

XII. yüzyılın sonlarına doğru Selçuklular kenti kısa bir süre için ele geçirmişler fakat sonradan yine Bizanslılara geçmiştir. Bizanslılar XIV. yüzyılda Hierapolis'ten çıkartılmışlardır. Bu dönemden sonra kentin iskân gördüğüne ilişkin bir bilgi yoktur.

Tarihi açıdan bakılınca, Hierapolis'i hemen yakınındaki Laodikea'dan (eski Denizli) ayırmak güçtür. Romalı ve Hıristiyan tarihçiler Hierapolis'ten Laodikea'nın dini ve termal yönleri olan bir parçası olarak bahsederler.

Hierapolis antik kenti ve termal tesisleri hakkında gezginlerden gelen ilk bilgiler, XVII. yüzyılın sonunda çok kısa olarak J. Spon, G. Wheler ve T. Smith tarafından ulaştırılmıştır.

XVIII. yüzyılın başında R. Pococke, buradaki yapılar ve özellikle tiyatro ve Nymphaeum (bunu yanlışlıkla Apollon Tapınağı zannetmiştir) hakkında yazar.

Arkeolog R. Chandler 1764 yılında bir mimar ve ressam ile birlikte Hierapolis'e uğramış ve bize daha aydınlatıcı bilgiler vermiştir. (R. Chandler: "Reisen in Kleinasien", Leipzig, 1776).

1838 De Laborde, tiyatronun bir çizimini yapmıştır. 1839'da Ch. Texier, Hierapolis'teki anıtların kabartmalarını ilk defa yayınlamıştır.

Ch. Tremaux, tiyatronun kabartmalarını çizmiş, ayrıca sahne cephesi ve cavea galerisinin rekonstrüksiyon örneklerini vermiştir.

W.M. Ramsay, F.J. Davis ve A. Choisy gibi bilim adamları ilk ilmi eserleri yayınlamışlardır.

İlk önemli ve bugünde temel bir eser olarak kullanılan "Altertümer von Hierapolis", C. Humann, C. Cichorius, W. Judeich ve F. Winter tarafından 1898 yılında Berlin'de yayınlanmıştır.

1957 yılında Paolo Verzone başkanlığındaki heyet Hierapolis'te kazılara başlamıştır. Günümüzde Daria De Bernardi Ferrero yönetimindeki İtalyan ekibince kazı ve restorasyon çalışmaları sürdürülmektedir.

Hierapolis mezar anıtı.

KALINTILAR

Traverten kaskatlardan oluşan plato üzerinde yer alan Hierapolis, "Hippodamik" adıyla bilinen ızgara sistemli bir plana sahiptir. Buna göre sokaklar birbirlerini dik açılarla keserler. Kent 1000 x 800 m. büyüklüğünde bir alanda kurulmuştur. Hellenistik devir yapıları büyük ölçüde tahrip olmuş, görülebilen kalıntıların çoğu Roma çağına aittir.

ANA CADDE VE KAPILAR

Yaklaşık 1 km. uzunluğundaki kentin en önemli ve geniş ana caddesi kenti bir ucundan diğer ucuna ikiye böler. Kuzey-güney doğrultusunda uzartan bu caddenin iki tarafında sütunlu revaklar ve önemli kamu yapıları vardır. Her iki ucunda anıtsal kapılar bulunmaktadır. Bu kapılar ve caddenin büyük bölümü Roma devrinde inşa edildiğinden Bizans surunun dışında kalmaktadırlar.. Kapılar zafer takı görünümünde, kemerli ve yanlarında kuleler bulunmaktadır. Güneyde M.S. V.yüzyıla tarihlenen ve dört kuleli "Güney Bizans Kapısı" vardır. En kuzeyde, iyi korun-

muş, üç gözlü ve iki yanında yuvarlak kuleleri olan kapının frizinde İmparator Domitian'a ithaf edilmiş Latince ve Grekçe yazılmış bir yazıt vardır. Bu yazıttan dolayı buna Domitian Kapısı veya Roma Kapısı denir. Kapının Asya prokonsülü Julius Sextus Frontinus tarafından M.S. 82-83 yıllarında yaptırıldığı bilinmektedir. Bu nedenle kapıya Frontino Kapısı da denilmektedir. Bu kapıdan güneye inen yolun surla kesiştiği yerde M.S. II. yüzyıla tarihlenen "Kuzey Bizans Kapısı" vardır.

SURLAR

M.S. IV. yüzyıl sonunda, Roma İmparatorluğu'nun diğer kentleri gibi, Hierapolis de M.S. 396'daki bir kanuna göre, kuzey, güney ve doğu yönlerindesurlarla çevrilmiştir. Devşirme malzeme ile yapılan surların iç çevresi hemen hemen Hellenistik kentin alanını kapsar. Büyük bir kısmı bugün yıkılmış halde olan surlara 24 kare planlı kuleler yerleştirilmiştir. İki anıtsal kapı ve iki küçük kapı girişleri belirler. Kuzey ve güney anıtsal kapıları ana caddeye açılır. Küçük kapılar

ise kenti Martyrion'a, doğu nekropolüne, aquadukte ve kent sarnıçlarına giden yola bağlarlar.

KENT HAMAMLARI: BÜYÜK HAMAM KOMPLEKSİ

Platoya erişildiğinde, karşımıza ilk çıkan bu yapı oldukça iyi korunmuş bir durumdadır. Bugün, masif duvarları ve bazı tonozları ayakta duran yapının yer yer mermerle kaplı salonları bulunmaktaydı. Hamamın planı diğer tipik Anadolu hamamları gibidir. Önce, girişte büyük bir avlu, ikinci olarak iki yanında büyük hol-ler bulunan kapalı dikdörtgen bir alan ve daha sonra yan yana havuzlu odaları bulunan esas hamam yapısı yer alır. Havuzlu odalarda geniş ve büyük pencereler vardır. Bugün avlunun sınırları henüz kesin olarak saptanamamıştır. Dikdörtgen alan palaestradır. Palaestranın yan kanatlarında, biri güneyde, diğeri kuzeyde olan iki büyük hol imparatora ve törenlere ayrılmıştır. Palaestra boyunca uzanan geniş bir salon ise atletizm ve jimnastik için kullanılmış olmalıdır. Bu yapı kompleksinde, Roma

hamamlarının ortak özelliklerinden olan caldarium, tepidarium ve frigidariumun üstleri tonozlarla örtüldür. Hamamdaki sıcaklık, ocaklarla sağlanırdı. Merkezî hol iki ocak tarafından ısıtılır; duvarlardaki borulardan geçen sıcak hava odalara ulaştırılırdı. Ayrıca büyük pencerelerden giren güneş ışınıyla da odalar ve havuzlar ısıtılırdı.

Hamam kompleksinin kalıntıları M.S. II. yüzyıla tarihlenir. Büyük hole bitişik kemerli küçük oda, günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

İKİNCİ HAMAM

Kuzey kapısının dışında M.S. III. yüzyıl başlarına tarihlenen ikinci bir hamam daha yapılmıştır. Ancak bu yapı erken Hıristiyanlık döneminde (yaklaşık M.S. V. yüzyılda) kiliseye dönüştürülmüştür. Bu hamamın üstünün tonozlarla örtülü olduğu, salonlarının mermer kaplı olduğu ve tonoz altlarının stuko ile kaplandığını gösteren izler vardır.

SU KANALLARI VE NYMPHAEUMLAR

Çevredeki tepelere kazılmış basit kanallar olan iki aquadukt kente içme suyunu sağlamaktaydı. Bunlardan biri kuzeyde Pamukkale ve Karahayıt arasında, diğeri doğuda Güzel Pınar yönündedir ve günümüzde halen üstlerini kapatan taş levhalar görülebilmektedir.

Bu kanallar kentin doğusundaki tepenin üstünde inşa edilmiş bir filtre odasında birleşmekteydi. Buradan çıkan tuğla borular suyu kent sokaklarına taşımaktaydılar. Evlere daha ufak boru şebekeleri suyu götürmekteydi.

Zengin su kaynaklarından faydalanılarak, Hierapolis'de anıtsal, sütun cepheli ve havuzlu büyük çeşmeler olan Nymphaeumlar yapılmıştır.

Hierapolis'te üç Nymphaeum izlenebilmektedir. Bu anıtsal çeşmelerde dikdörtgen bir havuz, havuzun üç yanında sütunlu cephe ki genellikle, tiyatro skenesinde olduğu gibi, iki mimari düzen kullanılarak, inşa edilmiştir.

Nymphaeumların en büyüğü, kent girişinde bulunur ve kervanlar için inşa edilmiştir. MS. IV. yüzyıl sonunda çeşme, surların bir parçası olmuş ve Bizans kapısı eklenmiştir. Severius'lar dönemine ait zengin dekoratif unsurları halen izlenebilmektedir.

Kent merkezindeki ufak Nymphaeum henüz araştırmacılar tarafından incelenmemiştir.

Daha geç bir devirden ve oldukça iyi korunmuş olan üçüncü Nymphaeum, Apollon Tapınağı peribolosu içinde yer alır. Bu anıtsal çeşmenin yapımında devşirme malzemeler de kullanılmıştır. Gösterişli süslemeleri olan bu çeşme M.S. III. yüzyıl sonu veya IV. yüzyıl başında yapılmış olmalıdır.

DİN VE APOLLON TAPINAĞI

Hierapolis'te en önemli ve resmi tanrı Apollon olmuştur. Apollon kültüyle birlikte kız kardeşi Artemis ve annesi Leto'ya da tapınılmıştır. Artemis'e yalnız Grek kadın avcı tasviri ile değil, Efes tanrıçası Artemis ti-piyle de rastlamaktayız. Hierapolis'te Grek tanrılar, güçlü yerli dinden dolayı diğer tasvirler ve sıfatlar da almışlardır.

Hamam Bazilika

St.Philip Martyritiumu.

Yeni tapmak eski ve dini mağara olarak bilmen Plutonion üzerine kurulmuştur. Yerli halkın en eski dini merkezi olan bu yerde, Apollon, bölgenin ana tanrıçası Kybele ile buluşmuştur. Eski kaynaklar, Ana Tanrıça Kybele'nin rahibinin bu mağaraya inip, zehirli gazdan etkilenmediğini bildirirler.

1964 yılında, kazı ekibince, Plutonion'un giriş yeri bulunmuştur. Mermer, yarım daire kemerli olan bu giriş, içinden zehirli gazların çıktığı yeraltı mağarasına ulaşır. Bu girişe daha sonraları halk tarafından zehirli gaz çıkardığı için "cin deliği" adı takılmıştır. Strabon, eskiden rahiplerin buradan çıkan gazı araç olarak kullanarak, bazı mucizevi olaylar sahnelediklerini anlatır.

Sikkelerden ve yazıtlardan anlaşıldığı üzere, Hierapolis halkı hem Grek, hem de Anadolu'da diğer tanrılara inanmaktaydılar. Bu tanrılar arasında, Dionysos, Herakles, Men, Euprosia, kent tanrıçası Tyche ve sportif yarışların patroniçesi Nemesis vardır.

Apollon Tapmağında üst yapıya ait kalıntılar MS. III. yüzyıldan geriye gitmemekle birlikte, temeller Geç Hellenistik döneme kadar uzanmaktadır. Yaklaşık 20x15 m. boyutundaki bu yapının mimari elemanları büyük ölçüde eksik olduğundan yeterli bilgi vermemektedir. Tapınak alanına geniş basamaklarla çıkılır. Pronaos ve cellası mevcut olan tapınağın

önünde duvarla çevrili bir koruma alanı (pcribolos'u) vardır.

TİYATRO

Günümüzde kalıntıları izlenebilen tiyatro, olasılıkla M.S. 60'daki depremden sonra, yeniden yapılaşma döneminde, Flaviuslar devrinde inşa edilmiş ve kuzey-doğuda bulunan ve şimdi çok az oturma sıraları görünen diğer bir tiyatronun yerini almıştır. Apollon tapınağının doğusunda bulunan ve Hierapolis'in en iyi korunan yapısı olan bu tiyatrodaki yapılan kazılarda pek çok heykel ve kabartma ortaya çıkarılmıştır. Anadolu'da sahne (skene) binasının dekoratif unsurlarının yerinde olarak bulunduğu ender tiyatrolardan biridir. Büyük bir yamaca yaslanan tiyatronun oturma kademelerinin otuza yakın sırası korunmuştur. Bu oturma yerleri iki parçalı bir diazoma halindedir. 15-20 bin kişilik olan bu tiyatronun caveası ve sahne yapısı Flaviuslar dönemine aittir. Cavea galerisinin, orada bulunan bir yazıtta göre Hadrian devrine ait olması gerekir. Septimus Severus devrinde sahne binasının görünümü değişmiştir. Sahne duvarının temel yapıları güçlendirilmiş ve bu duvara sütunlu bir cephe eklenmiştir. Sahne binasının podyumunda Apollon ve Artemis ile ilgili mitolojik konularda kabartmalar vardır. Zengin sahne binasının cephesinin 5 kapısı ve 6 nişi bulunmakta, bunların önünde de 10 tane sütun yer almaktadır. Bunlar is-

tiridye kabukları biçiminde yontulmuş mermer süslerle donatılmıştır.

352 yılında sahne binası restore edilmiş ve bu devirde tiyatronun orkestrası büyük bir olasılıkla o dönemde moda olan bu su gösterileri için havuza (colimbeta) dönüştürülmüştür.

Tiyatrodaki, kent dokusunu oluşturan iki malzeme, kalker ve mermer kullanılmıştır. Tiyatroyu inşa ettirebilmek için kent halkı büyük çaba göstermişlerdir. Ancak çok gösterişli dekorasyonun birçok bölümleri bitirilememiş ve yarım kalmıştır.

SPORTİF ETKİNLİKLER VE DİĞER OYUNLAR

Anadolu'da diğer gelişmiş Roma kentlerinde olduğu gibi, Hierapolis'te de spor etkinlikleri bir propoganda aracı olmaktadır. Ayrıca bu etkinlikler kent Roma hükümetine bağlılığını da ifade ederdi. Augustus'un sere fine lokal sportif oyunlar, ve özellikle dört yılda bir de kent tanrısı Apollon için sportif oyunlar düzenlenmekteydi. Daha sonraki yıllarda da başka sportif oyunlar (koşu, boks, güreş) bunlara eklenmiştir. Bu oyunların tasvirlerini M.S. III. yüzyılın ortalarından itibaren sikkeler üzerinde görmekteyiz. Sportif oyunların yanında, yazıtlardan anlaşıldığı üzere, edebi ve müzikal yarışlar da yapılmıştı. Galip gelenler değerli metal taçlarla ödüllendirilirdi.

Atletik yarışmaların antrenmanları gymnasiumda, sanat yarışları tiyatrodaki ve atletik yarışlar da stadyumda yapılmıştı. I. yüzyıla ait olduğu sanılan bir yazıtta, stadyumdan bahsedilmekle birlikte, kazı ekibince yeri henüz saptanmamıştır.

Sportif etkinliklere ait olan anıtlardan en önemlisi tiyatro sahnesinin orta bölümündeki kabartmada izlenebilir. Bu kabartmada kurban ve ödül törenlerini seyreden Septimus Severus ve ailesinin yanında kent koruyucu tanrıları ve sportif faaliyetlerle ilgili kişiler tasvir edilmektedir.

ST. PHİLİP MARTYRİUMU

M.S. IV. yüzyıl sonuna veya V. yüzyıl başına ait etkileyici, oktogonal (sekizgen) bir yapı olan Martyrium,

20x20 m. ölçüsünde kare bir alana yapılmıştır. Havarilerden St. Philip'in Hierapolis'te şehit edildiği kabul edilerek onun anısına bu anıt-mezar inşa ettirilmiştir. Hıristiyanlığın resmi din oluşundan sonra halkın büyük ilgisini çeken yerlerden biri olmuştur. St. Philip'e ait mezar henüz bulunamamıştır.

Sur dışında kalan bu binaya geniş bir merdivenle çıkılır. Dört kenarında odalar yer alır. İki kenarı önünde revaklar vardır. Ayrıca poligonal odalarla birbirinden ayrılan sekiz adet şapel mevcuttur. Binayı çevreleyen odalardan merkezi bir şapele ve oktogonal mekâna girilir. Bu haliyle çifte haç biçiminde bir yapıya benzer. Ortada bulunan ve yaklaşık 20 m. çapındaki bu mekânın üstü, ahşap bir iskelet üzerine kurşun levha ile kaplanmış bir kubbeyle örtülüydü. Yan taraflar ise tuğla tonozlarla ve yer yer ahşap çatı ile kapatılmıştır.

Martyrium ve diğer birçok kilise, kentnin Hıristiyanlık tarihini göstermeleri açısından önemlidirler.

KİLİSELER

Kent merkezinde, VI. yüzyıla ait bir katedral, bir "Direkli Kilise" ve iki kilise daha vardır. Ayrıca M.S. VI. yüzyılın başında Büyük Hamam Kompleksi'nin merkezi holü kiliseye dönüştürülmüştür. Kuzey bölgesinde de küçük şapeller mevcuttur.

NEKROPOL

Türkiye'deki antik mezarlıklar arasında en iyi korunmuş durumda bulunan Hierapolis Nekropolü kent surları ve kapıları ötesinde, Frontino Kapısı'ndan itibaren devam eden kent dışı yolunun iki tarafında yaklaşık 1 km.lik bir sahaya yayılmıştır. Güney kapısından sonraki yolun doğusunda sonradan depremle yıkılmış küçük bir nekropol daha vardır.

Kuzey nekropolü, Geç Hellenistik dönemden Erken Hıristiyanlık dönemine değin karakteristik lahitleri, mezar tipleri ve mezar anıtlarını bir araçla içerir.

Mezarlarda kireçtaşı ve mermer kullanılmıştır. Yerli veya yakınlardan getirilen mermer daha çok lahit tiplerinde görülür. Bu alanda görülen mezar tipleri üç ana gruba ayrılır: 1)

Lahitler 2) Tümülüsler ve 3) Ev tipi mezarlar. Lahitlerin büyük bir kısmı kitabelicidir. Bazılarında tasvirler veya dekoratif kabartmalar vardır.

Tümülüs mezarlar yuvarlak biçimdedir. Küçük kapıları (dromos) ve içinde mezarın bulunduğu yuvarlak ve kubbeli iç mekânları vardır. M.Ö. II. yüzyıl ve M.S. I. yüzyılda yapılmış bu tümülüsler Anadolu ve Trakya'da da çok görülür.

Ev tipi mezarlar, dört köşeli taş duvarlar içine ev gibi yapılan mezarlardır. Anıtsal bir karakter taşırlar.

Mezarlardaki bu çeşitlilik şahısların durumuyla yakından ilgiliydi. Zenginler, kahramanlar ve halk sınıflarına göre tahsis edilmişlerdir. Önemli ve zengin kişilerin mezarları daha gösterişlidir. Anıt mezarlardan bazıları da aile bireyleri için kullanılmış ve daha büyüktürler. Filologlar tarafından okunan yazıtlarında, ölenin adı ve mesleği, hayatta iken yaptığı iyi ve güzel işler belirtildikten sonra özellikle dilekler ve vasiyetlere yer verilmiştir.

AGORA

"Frontino Kapısını" Kuzey Bizans Kapısı'na bağlayan ana caddenin doğusundaki geniş alanda agora yer alır. Doğu taraf boyunca, 2 metrelik kum seli ile kaplı bu alanda anıtsal, mermer bir yapının kalıntıları halen izlenebilmektedir. 200 x 130 m. boyutlarındaki bu alanın batısında, devşirme malzemelerle yapılmış fakir evlerden oluşan bir Bizans mahallesi bulunmuştur. Bu evlerin yanında M.S. VI-VII. yüzyıllara tarihlenen seramik yapımı için kullanılmış büyük bir fırın vardır.

Bu yapı kompleksi, Korint sütunlu anıtsal mermer bir portiko-nun (stoa) üzerine yapılmış ve alttaki yapıyı kısmen tahrip etmiştir.

Doğu taraftaki büyük yapının, lonik başlıklı pilaster kolon fasadı ki, iki yanı büyük masklı ve girlandlı süslemelerle dekore edilmiştir, kazı ekibince restore edilmiştir. Meydandan bu yapıya 2 metre yüksekliğindeki büyük bir merdiven ile girilebiliyordu. Yapıların büyüklüğü ve mimari elemanların dekoratif zenginliğine göre bu geniş alanın Hierapolis'in agorası olduğu anlaşılmıştır.

EKONOMİ

M.S. III. yüzyıl ortalarında, biyograf Philostratus, Hierapolis'in en gelişmiş Anadolu kentleri arasında yer aldığını belirtir. Kentin, Hellenistik kurucuları tarafından seçilmiş uygun coğrafik konumu ve bölge toprağının özelliklerinden dolayı Hierapolis'in, kuruluşundan Geç İmparatorluk devrinin sonuna kadar ekonomik gelişim grafiği, zaman zaman geçirdiği depremler ve M.S. II. yüzyıldaki veba salgınına rağmen, hep yükselmiştir.

Termal kaynakların renk tespit edici gücünden dolayı yün sanayi ve ticareti önem kazanmıştır. Burada bulunan çok renkli mermer de önemli bir ihraç maddesi olmuştur. Günümüzde mermer ticareti ile ilgili yöresel kanıtlar yoktur ancak Bizans çağına ait edebi kaynaklar, Hierapolis mermerinin kalitesinin güzelliğinden, Ayasofya ve bazı imparator lahitlerinde kullanıldığından söz ederler. Hierapolisli tüccarların ticaret alanı deniz aşırı bölgelere de taşmıştır.

ÇÖMLEKÇİLİK

ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR,

Hierapolis'te çömlek yapımı hakkında bize aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Günlük işlerde kullanılan kaplar buradaki yerli çömlek atölyelerinde yapılmıştır. Ege bölgesindeki merkezlerden az miktarda bezemeli ve boyalı seramik ithal edilmiştir. Ancak Hierapolisli sanatçılar da Apollon tapınağı ve nekropollerde kullanılmak üzere kaliteli ufak vazolar ve kandiller imal etmişlerdir. Yerli sanatçıların, M.Ö. II. yüzyıldan M.S. VI. yüzyıla kadar, yerli malzemedan yapmış oldukları binlerce değişik örnek vardır. Frontino Kapısı yakınındaki bölgede, Agora inşa edilmeden önce sanatçıların "Megara Kapları" olarak tanımlanan, çiçek, bitki, mitolojik figürler ve konular işledikleri kabartmalı çömlek imal ettikleri, atölye ve fırınları vardı.

حسام الدین چلے یہ لیدو کی وصاف واقع می ولہ وی، کلف طریقی می اولہ
فی الحال حسام الدین چلے پروانیہ دیدیکہ اگر اول مرتبہ نزد یوتی

Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî

ہمانا کہ حضرت مولانا پور دغی موجود اولدی یی ا خداوند کارقا درور
کہ بو معنی مرید نذوبان نغدیجا اولیوب مرید رولک اعلیہ ارشاد
مجلس

İngiliz Doğu bilgini Arberry onun için «Dünyanın en büyük şâirlerinden biri, eğer en büyüğü değilse...» demektedir. Rambrand, onun bir tablosunu yapmaktan kendini alamamıştır.

Nusret Büyükemir

Büyük Türk şâir, mutasavvıf, bilgin ve düşünürü Mevlânâ Celâleddin, 30 Eylül 1207 günü, şimdi Afganistan Türkistan'ında kalalı çağının büyük kültür merkezi Belh şehrinde doğdu. Babası «sultânü'l - ulemâ = bilginlerin sultânı» diye anılan Bahâeddin Veled, anası Mü'mine Hâtun'dur. Babası, devrinin büyük bilginlerindedir. Anası ise, Harzemşahlar Türk imparatorluk hanedanından bir prensistir. Celâleddin, sonradan Anadolu'ya yerleşip burada ün kazandığı için «Rûmî = Anadolu» diye anılmıştır. «Mevlânâ» ise, Arapça'da «efendimiz» demektir.

Babası Bahâeddin Veled, manevî nüfuzundan çekinen Harzemşahlar'la arası açılıp Belh'ten ayrıldığı sırada Mevlânâ Celâleddin, pek küçük bir çocuktur. Babasıyla beraber İran'dan ve Bağdat'tan geçip Hicaz'a geldi. Hac töreninde bulduktan sonra, Şam yoluyla Anadolu'ya geçtiler.

Türk imparatorluğunun büyüme çağıydı. Tahtta Sultan Alâeddin Keykubâd oturuyordu. Taht şehri Konya'da Bahâeddin Veled, pek

büyük saygıyla karşılandı. Bu sıralarda, 1228 yılında Mevlânâ Celâleddin, 21 yaşına erişmişti. Konya'ya gelmeden Anadolu'nun birçok yerini gezmiş, bu arada Karaman şehrinde Se-

merkandlı Şerefeddin'in kızı Cevher Hâtun'la evlenmişti. Annesi Mü'mine Hâtun, bu Karaman şehrinde öldü.

Babası Bahâeddin Veled de, 23 Şubat 1231'de Konya'da vefat etti.

Mevlânâ, babasından ve gittikleri her yerde en büyük bilginlerden son derece mükemmel bir öğrenim

ve eğitim gördü. Genç yaşında büyük bir bilgin olarak tanındı. Babasının gördüğü büyük saygı ona da gösterildi. Konya'nın en yüksek dereceli medreselerinde ders vermeye başladı.

Mevlânâ, öğrencilerine bir hocadan çok bir mürşit gibi davranıyor, etrafına topladığı seçkin kişilere pek aydın ufuklar gösteriyor, Türk haklarını ve vezirlerini bile aydınlatmaya çalışıyordu.

1244'te Konya'ya gelen Tebrizli Şemseddin Mehmed adında pek yüksek fikir ve duygulara sahip bir derviş, Mevlânâ'nın hayatını tamamen değiştirdi. Mevlânâ, bu tarihe, yani 37 yaşma kadar ciddî, büyük bir bilgindi, bir fikir adamıydı. Tebrizli Şems'in gelişi, onun duygularını altüst etti, Mevlânâ'yı bir gönül adamı yaptı. O

daha çocukken bu dervişle Şam'da kısa süre görüşmüştü. Bu kez Şems, Mevlânâ'daki dehâ ateşini tamamen tutuşturdu. Büyük bilgin, Şems'ten başka herkesi, dostlarını ve öğrencilerini ihmâl etmeye başladı. Bunlar, Şems'i ölümle tehdit ettiler. Bu durumdan sıkılan Şems, 1246'da Konya'dan gizlice Şam'a kaçtı.

Mevlânâ, Şems'le 15 ay süren sohbeteye doyamamıştı. Onun gitmesiyle perişan oldu. Bu sonucu beklemeyen müritleri, pişmanlık gösterdiler. Şam'da olduğu haber alınan Şems, Mevlânâ'nın birçok mektubuna cevap vermedi. Fakat Mevlânâ'nın oğlu

Bir Semah ayini tablosu.

Sultan Veled'in 20 kişilik bir toplulukla Şam'a gidip yalvarması üzerine 1246 yılının sonlarına doğru, 9 aylık bir ayrılıktan sonra Konya'ya döndü. Konya'nın, hattâ Türkiye'nin en yüksek tabakası, Mevlânâ gibi bir adamın bu kadar saygı gösterdi-

ği Şems'in meclisine devama başladı. Fakat Mevlânâ, artık ders ve vaiz vermiyordu, iç âlemine dalmıştı, öğrencileri ve müritleri, bu durumdan şikâyet etmeye başladılar. Gittikçe şiddetlenen bu memnuniyetsizlik havası karşısında Şems, 1247'de bir-

den esrarengiz şekilde ve bir daha bulunmamak ve haber alınmamak üzere yok oldu.

Bundan sonra bambaşka bir gönül adamı olan Mevlânâ Celâleddin, bütün vaktini şiire ve semâya verdi. Kendini Şems'le aynı varlık hâlinde görmeye, şiirlerinde Şems'in adını, kendi adı gibi anmaya başladı.

1254'ten sonra Konyalı bir kuyumcu olan Salâhaddin Zerkûb, Mevlânâ'nın gözde müridi oldu. Bunun kızı Fatma Hâtun'la, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled evlendi. Salâhaddin ölünce, yerine Alioğlu Mehmed oğlu Urmiyeli Hüsâmeddin geçti.

Mevlânâ, 17 Aralık 1273'te 66 yaşında Konya'da öldü. Hastalığı, yüksek ateş yapan bir karaciğer rahatsızlığıydı. Cenaze töreninde, Hıristiyanlar ve Yahudiler de dahil, bütün Konya halkı bulundu. Türbesini o zamanki Türkiye'nin başbakanı olan Vezir Alemeddin Kaysar, Mimar Tebrizli Bedreddin'e yaptırdı. Daha sonra gelen birçok hükümdar, türbeye ve çevresine birçok bina inşa ettirdiler. Bu arada II. Selim, Mimar Sinan'a

Konya'daki Mevlana Türbesi ve Müzesi.

Mevlânâ türbesinin için.

2 minareli Selimiye Camii'ni yaptırdı. Muhteşem sandukası üzerindeki örtü de son defa II. Abdülhamid tarafından yenilendi. Bu örtü, siyah kafa üzerine altın tulle işlenmiştir. Osmanlı hükümdarları, Doğu seferlerine çıkarırken, bu örtünün saçaklarını öperlerdi. Mevlânâ Türbesi, bugün de dünya ölçüsünde bir ziyaret yeridir.

Mevlânâ, pek kaba sofular dışında, İslâm ve İslâm olmayan bütün insanlık tarafından beğenilmiş bir fikir ve sanat adamıdır. Büyük İngiliz Doğu bilgini Arberry onun için «Dünyanın en büyük şâirlerinden biri, eğer en büyüğü değilse...» demektedir. Goethe başta olmak üzere birçok büyük şâir arasında Mevlânâ hayranlığı yaygındır. Rembrand, onun bir tablosunu yapmaktan kendini alamamıştır.

Mevlânâ'nın kişi ve fikir hürriyetine verdiği olağanüstü değer, insanınoğlunu adetâ kutsal bir varlık derecesine yükseltir. O, hiçbir doğuş farkı, sonradan edinilmiş hiçbir fark tanımadan, bütün bir insanlığa değer verir. En kötü insanı bile bağışlanma-

ya ve sevgiye lâyık görür. Tanrı aşkının insanı ne derece yüceltebileceğin! terennüm eder. Cihan medeniyetinin yetiştirdiği en büyük dehalardan biri olan Mevlânâ, İran'ın ve Türkler'in en büyük şâirlerini, ateşli lirizmiyle etkilemiştir. Pakistan'ın manevî kurucusu İkbâl'in düşünce sistemi, geniş ölçüde Mevlânâ'ya dayanır. Onun kurulmasına zemin hazırladığı Mevlevî tarikatı, bir Türk tarikatı olarak, Türk kültürüne ölçülemeyecek derecede büyük hizmette bulunmuş, binlerce şâir, bestekâr, sanatkâr ve bilgin yetiştirmiştir. Osmanlı hükümdarlarının çoğu bu tarikata girmişlerdir.

Mevlânâ soyu hâlâ devam etmektedir. Bu soydan Osmanlı çağında yüzlerce devlet adamı ve sanatkâr yetişmiştir. Mevlânâ'da Türklük sevgisi çok kuvvetlidir. Türk kavmini öğmekten hoşlanır. XIII. yüzyılda Anadolu'da Türkçe'nin daha ileri bir şiir dili hâline gelememesi yüzünden, şiirlerini Farsça söylemiştir. Fakat Arapça, Türkçe, hattâ Yunanca şiirleri de vardır. Mesnevî'sinde «Eğer bir Türk seslenirse; Tanrı korusun, kö-

pek değil, erkek arslan bile kan kular» der. Bir yazısında «Aslem Türkest egerçi Hindu gûyem», yani «Her ne kadar Farsça söylüyorsam da, aslim Türk'tür» der.

Mevlânâ'yı yeryüzünün en büyük şâirleri arasına koyan eseri, 40.380 beyitli büyük şiir külliyyatıdır. Gazel ve rubailerinde, sonsuz bir lirizmle tasavvuf aşkını terennüm eder. Büyük tefekkür eseriye, Mesnevî'sidir. 6 cilde ayrılmış olan bu eserde 25.700 beyit, yani 51.400 mısra vardır. Kur'ân ve Hadîs'ten sonra bütün İslâmî edebiyatta en çok üzerinde durulan eser, Mesnevî'dir. Pek çok Doğu ve Batı diline, bu arada birçok defa Türkçe'ye çevrilmiş, Türk tefekkür tarihinde derin izler bırakmıştır. En ünlü ve güzel Türkçe çevirisi, XVI-II. asır başları şâirlerinden Nahîfî'nin tercümesidir. Şöyle başlar:

Dinle neyden kim hikâyet etmede
Ayrılıklardan şikâyet etmede
Ölümsüz şiirleri, yüzlerce Türk
bestekârı tarafından bestelenmiştir.
Mevlânâ Celâleddin Rûmî,
Türk'lüğün insanlık âlemine kazandırdığı en büyük isimlerden biridir.

Tarihite

Trabzon

Trabzon, Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce yüzyıllarca imparatorluk merkezi olmuş bir şehirdi.

Münir Sırer

Istanbul'un fethinin üzerinden 8 yıl geçtikten sonra, 1461 yılının yazında, Fâtiş Sultan Mehmed'in orduları, Kuzey Anadolu dağlarının geçit vermez ormanları arasında doğuya doğru ilerlemeye başlamıştı.

Büyük İmparator, on ikinci Sefer-i Hümâyûn'unu yapıyordu. Bu, aynı yıl içinde yaptığı üçüncü seferdi. İlk iki seferde, Amasra ve Sinop'u fetheden hükümdar, daha sonra Trabzon'a yönelmişti.

O sırada zaten Anadolu'da alınmayan, yalnız Trabzon ve çevresindeki kasabalar kalmıştı. Artık Tebriz yolunu kapatan bu küçük devleti ortadan kaldırmının zamanıydı. Gerçi Trabzon'da bulunan Rum devleti küçüktü ama, Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan Bey tarafından da himaye ediliyordu. Ancak bu hükümdar, o sırada, Osmanlı ordusuyla savaşacak güçte değildi. Böyle bir şeyi göze alması demek, mahvolup tarih sahnesinden çekilmesi demekti.

Uzun Hasan Bey, Fâtiş'in Trabzon üzerine yöneldiğini duyduğu zaman dehşete düştü. Bu kez, Trabzon'u Osmanlı hükümdarına karşı savunmasına olanak yoktu, ama iki umudu vardı. Bunlar gerçekleşirse belki Trabzon kurtulabilirdi. Uzun Hasan Bey'in birinci umudu, Fâtiş'in yolu üzerinde bulunan ve geçit vermeyen dağlar ve ormanlardı. Buralardan küçük birlikler yol bulup geçebilirdi, ama bir imparatorluk ordusunun bütün ağırlıklılarıyla birlikte sarp dağları ve ormanları aşarak Trabzon'a ulaşabilmesi olanaksız gibiydi.

Fakat, Fâtiş Sultan Mehmed için olanaksız bir şey yoktu, İstanbul'u

fethederek tarihte bir çağı kapayan büyük hükümdar, büyük güçlükler pahasına da olsa ordusunu yürütüyordu. Ormanlar içinde ağaçlar kesiliyor, yollar açılıyor, köprüler yapılıyor ve ağır ağır da olsa, orduları Trabzon'a doğru ilerliyordu.

Böylece Uzun Hasan Bey'in bu umudu boşa gidiyordu, ikinci umudu, bir elçi aracılığıyla Fâtiş'le görüşmek ve onu bu seferden vazgeçirmektir. Afckoyunlu hükümdarı bu fikrini hemen uygulamaya koydu. Üstelik Osmanlı hükümdarına gereken hürmeti göstermek için de elçi olarak herhangi bir kimseyi değil, doğrudan doğruya annesi Sâre Hatun'u gönderdi.

Sâre Hatun, hükümdar oğlunun isteğine uyarak yola çıktı. Adamlarıyla beraber yaptığı zorlu bir yolculuktan sonra Fâtiş'in karargâhına ulaştı ve huzuruna kabul edildi. Fâtiş Sul-

tan Mehmed, Sâre Hatun'u hürmetle karşıladı, öyle ki, ona «anne» diye hitap etmekte bile sakınca görmedi. Ama Trabzon seferinden vazgeçmek!... Hayır, işte bu olacak şey değildi, isterse bizzat kendisi de seferde bulunabilirdi.

«HEY OĞUL, BU ZAHMET NEDENDİR?»

Gerçekten Fâtiş seferden vazgeçirmekle görevlendirilmiş olan Sâre Hatun, ister istemez Osmanlı ordusuyla birlikte Trabzon'a gitmek ve seferi adım adım izlemek zorunda kaldı.

Sâre Hatun, Fâtiş'in o zamana kadar bu bölgede görülmemiş büyüklükteki ordularının ne büyük zorlukla ilerlediğini gördükçe, padişahın azmine hayran oluyordu. Ama yine de ümit yok muydu acaba? Bu zorlukların, padişahı yıldırıp da seferden vaz-

Trabzon kalesinin bir gravürü.

Sant Eugenio kilisesinden çevrilmiş Yeni Cuma cami.

geçirmesi olası değil miydi?

Bir keresinde sarp bir yamaca çıkılırken Fâtiḥ'in atından inip yaya tırmanmak zorunda kaldığını görünce fırsatı ganimet bilip hemen yanına gitti:

— Hey, oğul, dedi. Bu Trabzon'a bunca zahmet nedendir? Fâtiḥ'in cevabı kesindi:

— Ey ana, bu zahmet, din yolundadır. Zira bizim elimizde İslâm kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmezsek bize gazi demek yalan olur!

Seferden vazgeçmek şöyle dursun, Fâtiḥ, bu harekâtı öyle planlamıştı ki, ordusu Trabzon surlarının önüne geldiği zaman Donanmayı Hümâyûn da limana girmiş bulunuyordu. 1461 yılı Ağustos ayının 15'iydi.

Trabzon, Fâtiḥ'e direnmemek akıllılığını gösterdi.

FETİHTEN SONRA

O ana kadar Trabzon'da hüküm süren Rum İmparatoru David ve İmparatoriçe Eleni'nin yedi oğlu, bir kızı ve bir de yeğeni vardı. Fâtiḥ, kendisi-

ne direnmeyen bu hükümdar ailesinin bütün hazinelerini ve maiyetlerini almalarına müsaade etti. Sonra bir gemiye bindirerek İstanbul'a yolladı, İmparator ailesi, daha sonra Serez'e nakledildi. Ayrıca İmparatora önemli miktarda bir tahsisat verildi.

Artık, Trabzon, Osmanlı topraklarına katılmış, Anadolu'daki son Rum devleti de ortadan kalkmıştı. Bugün aradan 565 yıl geçmiş bulunuyor. Fâtiḥ, Trabzon sularının güvenliğini sağlamak amacıyla Amiral Kâzım Bey komutasındaki bir filoyu Doğu Karadeniz'de bırakarak İstanbul'a döndü.

İMPARATOR DAVID'İN İDAMI

İmparator David, Serez'de Fâtiḥ'den aldığı tahsisat sayesinde, çevresindeki adamlarıyla beraber oldukça görkemli bir hayat yaşıyordu. Ancak, ileri görüşlü bir insan değildi. Bunu, esir oluşundan bir süre sonra, Uzun Hasan'la mektuplaşarak gösterdi. Amacı, Comnenus prenslerinden birinin kaçarak Uzun Hasan Bey'in yanına gitmesini sağlamak-

tı. David, böyle bir girişimin Fâtiḥ gibi bir hükümdarın gözünden kaçmayacağını tahmin edemedi. Uzun Hasan'dan yardım istedi. Uzun Hasan da bir prensin kaçıp yanına gelmesi halinde büyük bir ordu ile Trabzon üzerine yürüyüp, onu tahta geçireceğini, imparator ilân ettireceğini bildirdi. Böyle bir şey, Uzun Hasan Bey'in fazlasıyla işine gelirdi. Çünkü o, doğuda kurduğu imparatorluğu genişletmek, Osmanlıları ortadan kaldırmak istiyordu. Bu bakımdan bir yandan kuvvet toplayıp Fâtiḥ'ten kaçan Germiyanoğlu, Dulakıroğlu, Karamanoğlu gibi Türk prensleriyle işbirliği yaparken, bir yandan da bu gibi hareketlerle onu yıpratmaya çalışıyordu.

Öte yandan, Uzun Hasan Bey'in, Comnenuslar'ın bu son temsilcilerine karşı başka bir yakınlığı da vardı. Daha o tarihten yüz yıldan fazla bir süre önce 1352'de imparator III. Alexius'un kızı Maria Anna Despina, Akkoyunlu Fahreddin Kutlu Bey'le evlenmişti. Prenses Despina'nın üç kızkardeşi de üç Türk prensi ile evlenmişti. Nihayet İmparator I. İnnocentius'un kızı Despina Yekatherina Theodora'yı, bizzat Uzun Hasan Bey'le evlendirmişti.

Bu bakımdan Trabzon'daki Bizans hanedanı ile Akkoyunlular arasında çok sıkı bir akrabalık ilişkisi kurulmuş oluyordu.

Bu bakımdan imparator David'in, Trabzon'daki Rum egemenliğini canlandırmak için giriştiği teşebbüsü Uzun Hasan Bey uygun karşılamıştı. Fakat bu ümitsiz girişim yalnızca David'in idamına değil, bütün hanedanın yok edilmesine neden oldu.

Fâtiḥ Sultan Mehmed, eski imparator David ile, Uzun Hasan arasındaki haberleşmeyi öğrenmişti. David'in, Fâtiḥ'e esir düşmesinin üzerinden iki yıl kadar bir süre geçmiş bulunuyordu. Bir sonbahar günü Fâtiḥ, David'i, yedi oğlu ve bir yeğeni ile birlikte İstanbul'a getirtti. Comnenus hanedanının son kalıntısını oluşturan bu dokuz kişi, 1 Kasım 1462 günü saat 4'te kafaları kesilmekle idam edildi. Böylece 257 yıldan beri Trabzon'da hüküm süren Comnenus hanedanı yok edilmiş oluyordu.

İMPARATORLAR ŞEHİRİ

Trabzon, Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce yüzyıllarca imparatorluk merkezi olmuş bir şehirdi. Osmanlılar'ın eline geçtikten sonra şehir daha da imar edildi. Fakat bu parlak devrini, Şehzade Selim'in sancakbeyliği zamanında yaşadı. 1512 yılında Osmanlı tahtına çıkacak ve Yavuz Sultan Selim'i ünvanıyla dünyaya ün salacak olan hükümdar, Trabzon'da yıllarca sancakbeyliği yaptı. Üstelik Selim, Trabzon'a gelen ilk şehzadeydi. Onun zamanında Trabzon tamamen bir Türk şehri durumunu kazandı. Birçok bayındırlık eserleri inşa edildi. Şehzade Selim, annesi Ayşe Hatun'la birlikte Trabzon'a gelmişti. Ayşe Hatun, Trabzon'da vefat etti. Oğlunun yaptırdığı türbeye defnedildi. Trabzon, Yavuz Sultan Selim'den başka, Kanunî Sultan Süleyman'ın da anısını taşır. Şehzade Selim'in zevcesi Hafsa Hatun'dan dünyaya gelen Şehzade Süleyman, Trabzon'da doğmuş ve on dört yaşına gelinceye kadar burada yaşamıştır. Trabzon, daha sonra beylerbeylik, yani eyalet merkezi oldu. Trabzon beylerbeyliğinin tek (merkez) sancağı vardı. Bugünkü Giresun ve Ordu da, Trabzon sancağına bağlı birer kaza idiler.

On yedinci yüzyılda 17.124 km² ye çıkmıştı. Bu durumda, eyalete üç sancak daha katılmış oluyordu: Canik (Samsun), Gümüşane ve Lâzistan (Rize). Bunlardan Trabzon'un 9, Canik'in 6, Gümüşane'nin 4, Lâzistan'ın da 3 ilçesi vardı. On dokuzuncu yüzyılda, Tanzimat'tan sonra Trabzon eyaleti çok genişlemedi.

TRABZON'U, TÜRKLER'DEN KURTARAN FIRTINA

Trabzon, gerek Akkoyunlular'la ilişkiler kurmasından, gerek Osmanlılar tarafından fethedilmesinden çok daha önceleri Türkler'le ilişkiye gelmişti. Büyük Selçuklu hükümdarları Sultan İzzeddin Keykâvus ile kardeşi Sultan Alâeddin Keykubâd'ın, Fâtih'ten 250 yıl önce Trabzon üzerine seferleri vardır.

Trabzon İmparatorluğu'nu ilk kez Türkler'e bağlayan, Selçuklu hükümdarı Sultan İzzeddin Keykâvus'tur. İzzeddin Keykâvus, kuzey ticaretini

Sumela Manastırı.

güvene almak için önce Sivas, sonra da Sinop üzerine yürüdü. Sinop yolunda kendisiyle savaşa kalkan Trabzon İmparatoru Alexius'u esir etti ve bütün Sinop'a hakim oldu. Sonradan Alexius'u kendisine bağlı kalmak koşuluyla serbest bıraktı.

Ancak I. Alexius'un ölümü üzerine (1222) tahta çıkan I. Andronicus, 1225 yıllarında Celâleddin Harzemşâh'ın Anadolu sınırlarına kadar gelmesi üzerine, Selçuklu tabiiyetinden kurtulmak hevesine kapılmış ve Harzemşâh'a tabi olmuştu. Andronicus, bununla da yetinmemiş, Samsun ve Sinop'a taarruza geçmişti. Halbuki buralar Selçukluların himayesinde idi. Rumlar'ın tecavüzleri üzerine Sultan Alâeddin Keykubâd, Trabzon'a bağlı Karadeniz sahillerindeki düşmanı bozguna uğrattığı gibi, bizzat, başkent Trabzon'a da hücum etti. Türk ordusunun şehri zaptetmesine ramak kalmıştı. Fakat o sırada patlayan korkunç bir fırtına ve tufanı andıran yağmurlar yüzünden, Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Türk komutanı da esir edildi. I. Andronicus, Harzemşâh'ın, Yassı Çimen yenilgisi üzerine, esir komutanı serbest bıraktığı gibi, Keykubâd'm tâbiyetine girdi ve bu durum 1243 yılına kadar sürdü. Daha sonra da Fâtih'e kadar İlhanlılar, Timurlular ve Akkoyunkılar'a bağlı kaldılar.

TÜRKLER'DEN ÖNCE TRABZON

Trabzon şehri tarihe bir İyon kolonisi olarak girmiştir, İyonlar, burada bir kale yapmışlardı. Kalenin dört köşe şeklinden dolayı buraya Tra-

pezus (trapezus = dört köşe) denildi. Trabzon ve çevresi M.Ö. altıncı yüzyılda İran İmparatorluğu'na katıldı. Daha sonra bu çevrede güçlü bir Pontus Kralığı kuruldu. Fakat Roma İmparatorluğu güçlenip de Anadolu'ya tümüyle yayılınca Pontus da, çetin savaşımlardan sonra Roma'ya yenildi. Trabzon, M.Ö. birinci yüzyılda artık, Roma İmparatorluğu'nun, Pontus eyaletinin içinde kalıyordu. Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra bu çevre, Doğu Roma İmparatorluğu'nun payına düştü. Yüzyıllar böylece geçti. 13. yüzyılın başlarında Trabzon'da bir Rum İmparatorluğu kuruldu (1204). Bu imparatorluk, Fâtih'in Trabzon'u fetih tarihi olan 1461'e kadar yaşadı.

TARİHİ ESERLER

Trabzon'da, Trabzon Rum İmparatorluğu çağından kalmış bazı eserler ve Osmanlı çağı âbideleri de vardır. Orta Hisar Camii'ne «Fâtih Camii» de denir; kilise iken Fâtih'in fethinde camiye çevrilmiştir. Yeni Cuma Camii de kiliseden çevrilmedir. 14. yüzyıl Bizans eserlerinden olan Ayasofya da, Trabzon'un değerli âbideleri arasında yer alır. Hatuniye Camii, II. Bâyezid'in zevcesi ve Yavuz'un annesi tarafından yaptırılmıştır.

Trabzon Kalesi de, Trabzon'un önemli âbideleri arasında sayılabilir. Türkler tarafından yeniden yaptırılmıştır. Türkler'den önceki çağa ait Trabzon âbidelerinin en meşhuru «Sümelâ=Meryem Ana» manastırındır. Bu manastırın yakınında Hızır - İlyas manastırı vardır.

A painting of a woman in traditional Turkish attire, likely a Sema ceremony, dancing in a room with a brick wall and a tiled floor. She is wearing a blue and red dress with a white shawl. The text is overlaid on the painting.

Eski İstanbul'da Bir Düğün

Semimi bir kız arkadaşım beni özel misafiri olarak düğününe davet ettiği zaman son derece sevinmiştim. Çünkü bir Türk düğününde bulunmayı öteden beri çok istiyordum. Genellikle böyle davetlere gitmek kolay olmuyordu. Hernekadar gelin evinin kapıları üç günlük düğün şenlikleri süresince açık oluyorsa da, bir Avrupalı'nın duracak yer bulması hemen hemen olanaksızdı, hem de sırf seyretmek için gelişi pek hoş karşılanmazdı. Özel davetli olarak gelmek ise büsbütün başka bir şeydi. Üstelik gelini ve damadı senelerden beri tanıyordum. Onlar da çocukluklarından beri birbirlerini tanıyorlardı. Bu nedenle bu düğün her zaman olanlardan başkaydı. Bununla beraber adet olan geleneklerin hepsi yerine getirildi, hiçbiri eksik kalmadı.

Düğün günü saat dokuzda gelin evine geldiğimizde içerisi akrabalar ve ahbablarla doluydu. Geline özgü salona kadar bin zahmetle geçirildik. Gelin henüz odasındaydı, kapısında pek heybetli görünüşlü bir haremağası bekliyordu. Birkaç arkadaşım da bana katılmış olduğundan grubumuz doğulu hanımlar arasında epeyce bir heyecan yarattı. İnceden inceye incelemeleri hoşumuza gittiğinden, bir ikisi cesaret bularak elbiselerimize çok ilgi gösterdiler. Kumaşlara dokunarak değerlerini tahmin ettiler. Sonra saçımın boyalı olup olmadığına baktılar. Bir arkadaşımın yanağını silerek allık sürüp sürmediğini anlamak istediler. Her ikisinin de doğal renkli olduğuna sevinerek daha yakınlık duydular. «Maşaallah!» diyerek takdirlerini belirttiler.

Kalabalık içinde birdenbire bir hareket oldu, herkez ön sofaya doğru ilerlemeye başladı. Orada hanımların arasından geçmeye çalışan genç güveyi gördük. Başı açık olan hanımlar aceleyle başlarına küçük mendiller örttüler. Karşılansın üzere gelinin kapısı açılınca içerideki gelini görebildik. Son derece cazip bir görünüşü vardı. Gelin annesinin önünde yapılacak merasim için birkaç saniye beraber kaldılar. Bu esnada gelinin duvağı açılır ve güvey müstakbel karısını ilk defa o zaman gördü.

Sonra güvey gelini odadan dışarı çıkardı. Kapı eşiğinde duruşları insanı hayran bırakan bir manzaraydı. Yakışıklı güvey sırma kordonlu yeşil süvari üniforması giyiyordu. Gelin, yanında bir gençlik ve güzellik tim-

salı gibiydi. Kendisini karşılayan misafirlerine gülümsüyordu.

Genç çift kalabalığın arasından geçmeye çalışırken her tarafa gümüş paralar serpildi, hanımlar bu paraları kapışmaya başladılar. Başlarını örtmesi gereken mendillerin her tarafa uçuşmasına da hiç aldırıyorlardı.

Gelinin nefis atlas elbisesi ve uzun kuyruk halindeki eteği zarif omuzlarından koparılmak tehlikesi geçirir gibi oldu, fakat selametle salona vardı. Orada yaldızlı bir koltuğa oturulunca, nedimelerden birkaçı altın gibi saçlarını, başındaki pırlantalı tacı, duvağı, pırıltılı şelâleler gibi yere kadar akan gümüş tellerini düzeltiverdiler. Bu teller Batılı kıyafetin doğuya ait tek özelliği idi. Mücevherleri pek çoktu. Baştan aşağı kıymetli taşlar, pırlantalarla süslü gerdanlıklar, broşlar, dal iğneler içindeydi. Zavalıcık büyük bir ağır başlılıkla kımıldamadan oturuyordu. Nazar değişmesin diye kimsenin onunla konuşmasına izin verilmiyordu. Üç gün üç gece sürecektir düğün şenlikleri süresince merasim gereği orada oturmak düşüncesi üzerine bir ağırlık vermiş gibiydi (*).

(* Bu davete katılmış olan bir hanımefendi düğünün bir gün sürdüğünü, o devirde, yani yüzyılımızın ilk senelerinde, düğünlerin artık eskisi gibi iki gün bile devam etmediğini söylemiştir.

Gelin babasının, genç çift için bahçede yaptırdığı evi görmeye davet edildiğimiz zaman salondan memnuniyetle ayrıldım. Bu ev son derece güzel döşenmişti; her odada çok nefis düğün hediyeleri takım takım sergilenmişti. Gelinin muhteşem çeyizi yatak odasına yerleştirilmiş bulunuyordu. Çeyiz eşyası pek boldu, iskemlelerin, divanların, yatağın üstüne doğuya ait bir bollukla mantolar, feraceler, çarşaf, yaşmaklar serpiştirilmişti. Çok sayıda şahane şemsiyeler gardroblara asılmıştı. Öğle zamanı tekrar salona alındık; haremağası düğün yemeğinin hazır olduğunu haber verdi. Gelin bir rüyadan uyanır gibi annesine dönerek misafirleri yemek odasına götürmek için izin rica etti. Bizim de izlememiz istendi ve ben kendimi sofrada Türk hanımları arasında buldum. Tanımadığım bu hanımlar, meşhur doğu nezaketi gereğince, önümüzde mükellef bir şekilde sıralanmış olan en seçkin lezzet yemeklerden ikram ettiler. Özellikle doğuya ait olan tek çeşit, bilhassa düğün için pirinç ve saf-

randan özenle yapılmış bir yemektir. Bundan almam için ayrıca ısrar edildi, fakat bu yemek bana hayli tatsız geldi. İçecek olarak pek çok kahve ikram edildi. Yemek iki saat sürdü. Öğrendiğim Türkçe bakımından da siki bir sınavdan geçiyordum. Öyle ki gelin kalkmamız için işaret verince sevindim. Yanımdan geçerken de usulca ve İngilizce konuşarak, arkadaşlarımı avluya götürmemi, dans seyretmemizi söyledi.

Kendisi de kayık, sandal, veya çata ile gelmekte olan misafirleri karşılamaya gitti. Evden dışarı çıktığımız zaman ilk kez olarak ailenin erkeklerini gördüm. Gelinin babası ile güvey, bahçenin öteki tarafındaki evin selâmlığında erkek misafirleri ile görüşüyorlar, bahçede Türk musikisi çalan sazandeleri dinliyorlardı. Hafif, fısıldar gibi seslerin söylediği düğün şarkıları bana pek hazin geldi. Oyuncu kızların ayak uydurduğu musiki ve şarkılar, bununla büyük bir tezat teşkil ediyordu. Oyuncular dans ederken vücutlarını çılgın, şaşırtıcı hareketlerle büküp kıvrıyor, etraflarına kalabalık toplanıyordu. Üzerlerine gümüş paralar atılınca heyecanları artıyor, paraların üzerine atılıyor, bunları alınlarına, burunlarına koyuyorlardı. Paralar yapışmış gibi duruyor, kızlar göbek dansına devam ediyorlardı. Daha sonra gelen hanedana mensup bazı kimseler en büyük saygı gösterisiyle karşılandılar. Toplantıda bulunan herkes esas vaziyetinde duruyor, aile şahane misafirleri ön kapıda karşılamak için telâş ediyordu. Gelin de iskemlesinden kalkarak yere kadar eğildi, sağ elini önce yere, sonra kalbine, dudaklarına ve alına götürerek misafirleri çok zarif bir şekilde selâmladı. «Buyurun», dedi ve oturmalarını rica etti. Sonra hepsi selâmları tekrarladılar. Gelin tahtına dönüp, yural gereği, çevresine ilgisiz gibi görünmek üzere, sessiz kalınca, ayaklarının yanına çeşitli hediyeler konuldu. Böylece oturmak küçük gelin için çok sıkıcı bir şeydi, ben ayrılırken ona pek acıdım, çünkü o bu sınırları yorucu merasimlere iki gün daha katlanacaktı. O akşam güvey, akşam namazını kılmak üzere semt camisine gitti. Dualar sona erince bir fener alayı tertiplendi ve güvey evine kadar götürüldü. Kapı açılınca arkadaşları neşeli bir gürültüyle onu içeri ittiler, sonra evlerine gitmek üzere dağıldılar.

سلطان مصطفى خان

Osmanlı'da Devlet Geliri

Sultan Üçüncü Mustafa

Osmanlı

İmparatorluğu'nun en zengin ülkeler arasında olduğu gerçeği son zamanlarda daha çok ortaya çıkmıştır.

P.G.İnciciyan

OSMANLI DEVLETİNİN GELİRİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun en zengin ülkeler arasında olduğu gerçeği son zamanlarda daha çok ortaya çıkmıştır. Çünkü III. Sultan Mustafa devrinden beri oluşan iki-üç çetin savaş sırasında diğer Avrupa ülkelerinin yaptığı gibi dışarıdan yardım alınmadı. Onyedinci yüzyılda Osmanlı Devleti'nin senelik geliri bazılarınca 15 milyon kuruş [*] olarak tahmin edilmekteydi. Gelirin düzenlenmesi ve gümrük vergileri ve diğer vergiler konulduktan sonra bu toplam 36 milyona çıkmıştır.

[*] Bir kuruş, bir altının üçte iki değerindeydi. Ancak bu devirde bir altının bugünkü satmalımaya değerini bulmak için, yaklaşık 5 ile çarpmak gerekir.

Üçüncü Selim'in tahtta oturduğu zamanda ise vergilerin daha da arttırılmasıyla gelirin daha çoğaldığı söylenmekle beraber, hesap kayıtları kesin olmadığından devletin serveti son savaşlardan önceki duruma oranla daha düşüktür.

Memleketin serveti bir taraftan Hindistan'a akmasaydı daha fazla olacaktı. Çünkü özellikle Hindistan'dan Osmanlı devletine getirilen çok miktarda eşya karşılığında hiçbir mal ihraç edilmeyip bunlar Venedik altını ile ödenmekteydi. Bu yüzden sınır dışına giden para 30 milyon kuruştan çok olarak tahmin edilir. Bununla beraber bu miktar çok görülemez. Çünkü memleketin nüfusu 30 milyon olarak hesaplandığına göre 30 milyon kuruştan kişi başına senede bir kuruş isa-

bet etmektedir. Hindistan mallarını kullanmayanların sayısı çok olmakla beraber, örneğin özellikle büyük şehirlerde oturan ve çeşitli uluslara mensup kadınlarla Türk erkeklerinin kullandığı tülbent için sarfedilen paralar göz önüne alınırsa, yaklaşık hesapla kullanıcı başına bir değil, iki, üç kuruş isabet edeceği anlaşılır. Buna gene Hindistan mallarından olan ipek kumaş ve şal gibi şeyleri de eklemek gerekir. Kendisi Hacca gitmeyen Müslüman devlet büyükleri tarafından Sürre Emini aracılığıyla Mekke-i Mükerreme'ye gönderilen çok miktarda altın ile hacılar tarafından hediye olarak veya Hint malı satın almakla orada bırakılan parayı da hatırlamak gerekir. Bir de Osmanlı ülkesi İtalya gibi iyi ekilmiş olsaydı, serveti daha çok olacaktı .

BEYTÜLMÂL'İN GELİRİ

Beytülmâlin (Devlet hazinesi) baş-

lıca geliri dörttür.

Önce: ülkenin altı yöresinde bulunan altın ve gümüş madenlerinin hasılatı, bu madenlerden çıkarılan cevherin miktarı her sene aynı değildir, 1204 hicri senesinde 6.274 okkadan biraz fazla iken 1205 tarihinde 5.751 okka olmuştur. Halbuki maden ocaklarında devamlı çalışıldığı zamanlarda bu miktar 12-15, hattâ 18 bin okkaya çıkardı.

İkincisi: Reâyâ'dan (vergi veren halk) alınan vergi. Önceleri bu vergi üç derece olmak üzere alınıp, zenginlerden 48 dirhem, orta hallilerden 24 ve daha düşük seviyede olanlardan da 12 dirhem gümüş, yahut bu miktar gümüşün bedeli alınır ve böylece senede 4.000 kese gelir sağlanırken Sultan Süleyman devrinde Vezîr-i âzam Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa tahsilatta kolaylık olmak için bu üç derece üzerine üç tür kâğıt çıkarttı. Bu kâğıtlara tarih kon-

Ondokuzuncu yüzyılda Kâğıthâne kasrı

duktan sonra mühürlenir ve her yıl başka başka renkte olmak üzere değiştirilir ve bu kâğıtlar karşılığında zenginlerden 4, ortaldan 2 ve daha aşağısından 1 şerîfi altını alınır. Tahsilat işleriyle görevli olanlar da tahsil ücreti olmak üzere birinci derece mükelleflerden 10, ikinciden 8 ve üçüncüden 4 para alırlardı. Böylece vergi hasılatı 4.000 keseyi aştı. Bu yöntem, önce İstanbul'da, sonra Edirne ve Bursa'da ve sonra diğer şehirlerde uygulandı. 1804 yılında vergi kâğıtlarının fiyatı arttırıldı. Birinci derecede bulunanların kâğıtları 11'den 12 kuruşa çıktığı gibi diğerleri de bu oran ölçüsünde arttı. Son zamanlarda vergi kâğıtlarının adedi 1.600.000'i aşkındır. Ancak mükellefler bu adetten çok fazladır. Çünkü birçok köylerde aynı kâğıt birçok kimselere satılarak her birinden bedeli tahsil olunduğu halde, kâğıt ancak köyden çıkacaklara verilir. Böylece bir kâğıtla birden fazla mükelleften vergi alınır. Birçok yerlerde de, bu arada Ege Denizi adalarında vergi kâğıt karşılığında tahsil edilmez ve herkesten ödemekle mükellef olduğu paralar alınıp bulunduğu yerden diğer bir yere gidecekler vergi kâğıdı yerine birer tezkere verilir. Bu tahsil şekli Anadolu'nun uzak yerlerinde, bu arada Doğu Anadolu'da da uygulanmaktadır.

Üçüncüsü: Devlet mallarının, yani hükümet tarafından satılan emlak veya diğer şeylerin hasılatı. Bu emlak çok çeşitlidir.

1. Malikâneler: Bunlar sahibinin ölümünde varislerine intikal etmeyip hazineye geçen emlak olup, Defterdar kapısında hazine tarafından satışa çıkarılır. Bu emlak sahiplerinin erkek evlâdı satış sırasında en yüksek fiyatı verdikleri takdirde diğerlerine tercih olunurlar. İki veya üç kişi birlikte alırlarsa bunlar ortak olurlar. Her bir malikânenin getirdiği kâr ile beş, altı yıl içinde peşin olarak verilmiş olan ön ödeme bedeli düşülebilir. Ancak malikânenin mutasarrıfları devlete senelik bir vergi ile savaş zamanında da cebelî adı verilen özel bir vergi vermekle mükelleftirler. Bu vergi mülkün hâsılatı üzerinden olmayıp ferağ (*) bedeli üzerinden yüzde on oranında ve üç senede

bir defa tahsil olunur.

(*) *Ferağ: bir mülkün tasarruf, sahip olma hakkını başkasına terketme.*

2. Mukataa (*): Bundan amaç sahipleri önce hükümete veya şahıslara nakit olarak, belirli bir fay vermek ve kâr ve zarar kendilerine ait olmak üzere başkaları tarafından idare edilen malikânelerdir. Buna italyanca appalto denir. Mukataayı, yahut malikâneyi veya zeameti ihale alana mültezim ve bu muameleye de iltizam adı verilir. Osmanlı idaresinde mukataalar pek çoktur. Çünkü hükümeten başka malikâne sahipleri de her yıl Mart veya türüne göre Muharrem başında malikânelerini belirli bir fiyatla ihale ederler, ihale alanlar emlak sahibinin yerine geçerek sene sonuna kadar gelirini alırlar. Malikânelerini kendileri idare ederler pek az olup bu şekilde ihale etmeyenler taraflarından başkasını memur ederler. Mukataaya bağlı olup İstanbul'da var olan arazi mülktür, yani vereseye intikal eder. Çünkü sahiplerinin vefatından sonra hazineye dönen malikâne İstanbul'da yoktur.

(*) *Mukataa: Arazinin veya bir yapının belirli bir kira karşılığında birine bırakılması.*

3. Zeamet ve tımar: Bu askerî hizmetlerden bahseden onuncu bölümde açıklanacaktır.

4. Sehim: Emlâkın dördüncü türüne sehim denir ki yukarıda anlatılan emlakın kısımlarından ibarettir, I. Abdülhamid devrinde Defterdar ve Vezir Kâhyası olmuş olan Pepe Hasan Efendi çeşitli kimselerin aynı malikâne veya mukataa veyahut gümrük gelirlerini kısım kısım alıp satabilmesi yöntemini ilk kez olarak koydu. Bu durumda kısımlardan her biri bir sehim olur. 20, 25, 26 kese muaccele ile alınan her sehim senede 4-5 kese kâr getirir.

(*) *Muaccele: Beylik ve evkaf kiralardan peşin alınan kısım.*

Çeşitli hisseler bir senetle alınmadığı gibi çeşitli kimseler aynı hisseyi bir senetle alamayıp ayrı ayrı senetlerle alırlar. Sahipleri vefat ettikçe hisseler de malikâneler gibi hazineye geçer.

Dördüncüsü Gümrük Vergisi: Devletin gelirlerinin dördüncüsünü oluşturan gümrük vergisi sonradan arttırılmıştır. Devletin gelirinin ve parasının idaresi defterdar efendiye verilmiştir. Bu konuda defterdar efendinin salâhiyeti büyük ve hattâ mutlakdır. Payesi vezirdir. Vezîr-i âzam gibi kendine özgü sarayı ve kapısı var ki Saray-ı Hümayûn ile Paşakapısı arasında inşa edilmiş büyük bir binadır ve Defterdar Kapısı denilir. Devletin alacaklarını borçlulardan tahsil ve borçlarını alacaklılara ödemek de görevlerindedir. Defterdar Kapısı'nın binası büyük hesap işleriyle meşgul kalemlere ve memurların ikametine özgü çeşitli daire ve odaları vardır. Çeşitli görevlere göre bölünmüş olan bu kalemlerin sayısı yirmi altı olup kalemlerin başında bulunanlara hoca denir. Hacegân, hocanın çoğuludur.

Her kalemin kendi görev ve önemine bağlı sayıda kâtibî olup bunlardan bir kısmına kalfa denir. Acemilede de şakirt adı verilir. Kalfanın doğrusu halife olup vekil, haîf anlamına gelir. Her kalemin yedi kalfa bulunur, bunları ve diğer kâtipler ile acemileri mutlak surette defterdar tâyin eder. Hacegân sınıfının memuriyet süresi bir yıl olduğundan yıl dolunca görevine son verilen hocaların yerine başkalarının tâyini ve kalemdeki diğer çalışanların ilerlemesi kıdem ve sıra ile olur. Her kalemin kesedar denilen özel bir kâtibî olup bunun görevi bağlı bulunduğu kalemin evrakını toplamak ve üzerlerine hocasının veya defterdar efendinin özel işaretini koymak ve bu evrakın gideceği yere gönderilmeden defterdar efendi tarafından görülerek hakkında özel emirler alınması gerekenler var ise alıp serbestçe defterdar efendinin huzuruna takdim etmektir. Kesedar hükümet işlerinde nüfuz sahibi bir zattır. Defterdar Kapısı gün, yani her pazartesi ve çarşamba tatil ise de önemli ve acele işler için kalem kalfaları ve kesedarlar kendi evlerinde çalışırlar, aynı zamanda Mektupçu Efendi ile hacegân ve bazı kalem kesedarları da bu iki tatil gününde Defterdar Kapısı'nda kalıp iş ile meşgul olurlar. Senede üç kez yeniçerilere yapılan maaş dağıtma vakti

Defterdar Burnunda padişah kasrı

yaklaştığında maaş dağıtma gününden 20, 30, yahut 40 gün önce defterdar efendi maiyetindeki memurlar ve önemli kâtiplerle beraber sarayın gelir dairesinde bulunan hazineye giderek, tatil olan pazartesi ve perşembe günleri de dahil olduğu halde, orada kalır ve parayı alacakların sayısına ve görev sürelerine göre bölüp ve hesaplan tanzim etmekle meşgul olur.

Şimdi de yukarıda adı geçen 26 kalemden bahsedelim:

DEFTERDARLIK TEŞKİLÂTI

1. Büyük Ruzıâme Kalemî: Diğer kalemlerin başlıcası olduğundan baş kalem denildiği gibi, devletin bütün tahsilat ve ödemelerinin hesabıyla ve padişah emrettikçe her sene devlet gelirlerinin durum ve vaziyetini düzenlemesi ve hazırlaması dolayısıyla mizan da denir. Devlet parasının tahsilat ve ödemeleri için iki memur bulunup tahsilat işleriyle meşgul olana sergi kalfası ve ödeme yapan veznedarbaşı denir. Bunlar sarayın Hazine-i Âmire denilen gelir dairesinde daima hazır olup her ikisi de Harine-i Hümâyûn'a her gün giren ve oradan çıkan paranın hesabını yapar ve her akşam vezir ile defterdar efendiye ve bu kalemin hocası olan büyük ruznâmecî efendi'ye o hesabı gösterirler. Bir de muhasebecî olup bu kalemi daima denetleme ve izlemede bulunduran sergi nazırının maiyetinde vazife görür ve özellikle askere maaş dağıtıldığı günlerde

onun defterini tutar.

2. Baş Muhasebe Kalemî: Sıra itibarıyla yukarıda bildirilen büyük ruznâme kaleminden sonra gelirse de gerçekte diğer bütün kalemlerden daha çok önemlidir. Çünkü silâhlar, istihkâmlar ve her bir ocağın savaş alet ve edavatına; devletin kiralık malikânelerinin; taşraların adi vergilerinin; Anadolu ve Rumeli hudutlarının muhafaza masraflarının; dört eminler denilen şehremini, tersane emini, matbaa emini ve arpa eminden ibaret olan dört eminin senelik masraflarının; darphane eminine; Tophane nazırına; İstanbul, Selanik ve Gelibolu'da fabrikaları bulunan baruthane eminine ait defterler ve hesaplar bu kalemden saklanır. Aynı zamanda bütün mukaveleler, devletin nazırlar veya diğer şahıslar ile ve Osmanlı veya yabancı kimselele olan hesapları ve evrakı bu kalemden bulunur. Her bir hesap bu kalemden kaydolunup devletten para alacak olan kişi önce bir mirî tezkerre göstermelidir. Başmuhasebecinin veya defterdarın mührünü taşıyan bu kâğıdı onaylamak üzere Vezîr-i âzam da kendi özel işaretini koyar ve bu onaylama olmadıkça kalem devlet hesabına hiçbir ödemede bulunamaz. Bu kaleme diğer üç küçük kalem bağlı olup her birinin ayrı bir kalfası vardır ki, birincisine mahkâne kalfası denir ve vazifesi Defterdar Kapısı'nın çeşitli kalemlerinde türleri ve özellikleri yazılı olan devlet malikânelerinin genel hesabını tut-

maktır, ikincisi zimmet kalfası olup devletin alacaklarının hesabını tutar. Muhallefat kalfası denilen üçüncü kalfanın vazifesi de vezirlerin, paşaların, beylerin, ağaların, efendilerin ve diğer bütün devlet erkânı ve özel kişilerin servet ve parasının hesabını tutmaktır. Çünkü bunların malları öldükten sonra veya daha ölmeden el konulup hazineye alınabilir. Nitekim bazı memurlara ait malların el kolması kanunen gerektiği gibi bazılarının hakkında da çıkan bir emir üzerine bu yolda muamele olunur.

3. Anadolu Muhasebesi Kalemî: Çeşitli malikânelerin; Akdeniz adalarının muhafazasına memur askerlerin maaşlarının; sayıları altmış bini aşan ve çeşitli sınıflara mensup vazife sahiplerine verilecek maaşların defterleri ve listeleri bu kalemden saklı olduğu gibi taşrada olupta maaşları buldukları yerlerin devlet malikânelerinden verilenlerin isimleri yazılı defterler de burada saklanır. Bu itibarla bu kalemin vazifeleri ve işi pek fazladır.

4. Süvari Mukabelesi Kalemî: Enderun ağalarının gelirlerine; saray kapıcılarının maaşlarına; İstabl-ı Hümâyûn müstahdemlerinin ve altı bölük süvarilerinin maaşlarına ait defterler bu kalemden saklanır. Bu süvari bölüklerinden her birinin birer özel kâtibî bulunup bunlar kalemdenki hâcegâna karşıttır. İlk iki bölüklerin kâtiplerinin Defterdar Kapısı'nda özel odaları olup Bölükât-ı Erbaa denilen geri kalan dört kalemin

kâtipleri ise bölükbaşlarının yanında bulunurlar.

5. Sipahi Kalemi: Sipahi bölüğüne özgü kalemdir. Sipahilerin maaşlarına ait isim listeleri burada görüldükten sonra Süvari Mukabelesi kalemine gönderilip orada onaylanır ve başkâtip tarafından onayı göstermek üzere üzerlerine bir «M» yazılır ki Mestur (Tasdik edildi) kelimesinin ilk harfidir.

6. Silâhdar Kalemi: Süvarilerden silâhdar denilen kişiye özgü ve onun işleriyle meşgul olan kalemdir.

7. Haremeyn Muhasebesi Kalemi: Evkaf mütevellilerinin görevlerine; şeyh, kâtip, imam, müezzin, kayyum gibi cami müstahdemlerinin vazifelerine; İstanbul ve Rumeli'de bulunan diğer özel vakıflar ve Rumeli'deki Haremeyn vakıfları ile Galata ve diğer semtler voyvodalarının kiralalarına ait hesap defterlerini tutmakla görevli olup İstanbul ve Rume- li camilerinin müstahdemlerine verilen seçim tezkereleri de önce bu kaleme gelir ve bu tezkereler maliye kalemine gönderilerek beratları alınır.

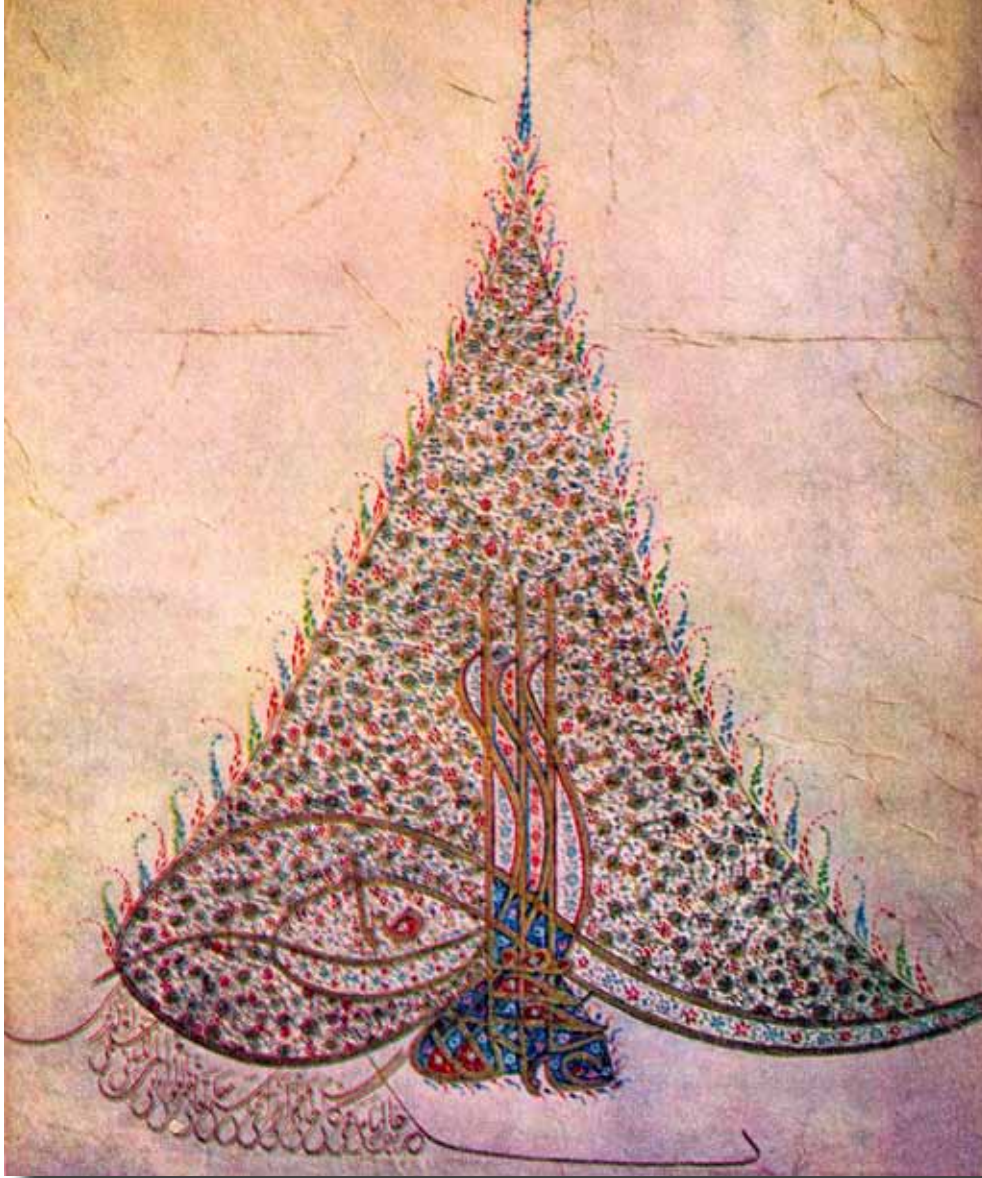
8. Cizye Muhasebesi Kalemi: Cizye

(*) veya Hara; denilen vergilerin hesapları bu kaleme görülüp her sene cizye vergileri kâğıtları bu kaleme gelir, bu kâğıtlardan her biri cizye muhasebecisi ile defterdar efendinin devletten bu tür vergiyi almış olan Haraççıbaşı'nın mühürlerini taşır.

(*) Cizye: Müslüman olmayan halktan alınan vergi.

9. Mevkufat Kalemi[*]: Devletin bütün eyaletleri tarafından verilmesi âdet olan ve Avarız ve Bedeli Nüzul adı verilen vergilerin; İstanbul'da ve

hudut boyundaki şehirlerde ambara alınmış bulunan ve satılmak üzere şeyhlerin; muhtelif asker bölüklerine Kapı tarafından dağıtım âdet olan erzak ile sefere giden paşaların, erkânın, hâcegânın, kâtiplerin, ağaların. bütün mülkiye ve askeriye ve mahkeme memurlarının aldığı tayinatın hesaplarıyla meşgul olur. Bu kaleme diğer üç küçük kalemler bağlı olup her birinin birer kalfası vardır, 1 — Kalemiye Kalfası: Devlet malikânelerinin yüzde on oranında olan vergisini

Sultan İkinci Osman'ın tuğrası

alın, bu verginin üçte ikisi vezire ve üçte biri de defterdar efendiye aittir. 2 — Menzil Kalfası: Devlete ait bütün menzilhanelerin ve 3 — Aded-i Ağnam Kalfası: Hayvanattan alpacak mukataaların hesaplarını görür. Kapının büyük tezkerecisi Aded-i Ağnam kaleminin hocası ve küçük tezkereci de kalfasıdır.

(*) Mevkufat: Bir zaman için tutulup alıkonulmuş mal veya para.

10. Maliye Kalemi: Defterdar Kapısı'nın en önemli kalemlerinin

den olup bütün şeyh, imam ve cami müstahdemlerinin ve vakıf mütevellilerinin ve maaş alan bütün şahısların beratları ve devlet gelir ve parasına ait olarak Osmanlı memleketlerinin her tarafına gönderilen fermanlar bu kalemden verilip bu berat ve fermanlar defterdar efendinin mührüyle tuğray-ı hümayûnu ve reis efendinin mührünü haiz bulunurlar. Bu kaleme bir de Piskopos kalemi bağlı olup kalfası kâhya kâtibidir ve Osmanlı memleketlerinde bulunan

Rumlar'ia Ermeniler'e mensup olan bütün kilise ve manastırlara patrik, metropolit ve piskoposlara ait hususların defterleri ve hesaplarıyla meşgul olur.

11. Küçük Ruznâme Kalemi: Kapıcılar'ın, çaşnigîrlerin, gedikli zaimlerin, büyük gemiler kaptanlarının, gemi müstahdemlerinin ve kalyoncu denilen tayfaların hesapları ve defterleri bu kaleme bulunur.

12. Piyade Mukabelesi Kalemi: Piyade ve Padîşah'ın özel hizmetine özgü askerlerin, yani yeniçeri, cebeci, topçu ve rop arabacılarının hesaplarıyla meşgul olup sipahiler gibi bunların da ayrı ayrı ve hâcegân sınıfından birer kâtibi bulunur ve her biri yeniçeri ağasının dairesinde vazife görürler. Ancak dördüncü sınıf hâcegân arasında en başlıcası olan yeniçeri kâtibi kendi evinde vazifesini görebilir, maiyetinde yedi kalfa, iki kesedar ve yüzden fazla kâtip bulunur.

13. Küçük Evkaf Muhasebe Kalemi: Camilerle imarethane müstahdemlerinin iâşe işleriyle meşgul olur.

14. Büyük Kale Kalemi: Bosna ve Belgrad gibi hudut boylarındaki kalelerin muhafazasına memur ve yerli neferat denilen askerlerin sayı ve isimleriyle hesaplarını tutar.

15. Küçük Kale Kalemi: Mora ve

Arnavutlukta askerlerle meşgul olur.

16. Maden Mukataası Kalemî: Kıbtî denilen Çingenelerin vergilerinden; Ergani ve Keban mevkilerinde bulunan altın ve gümüş madenlerinden; tütünden alınan resm-i duhan denilen vergi ile; Eflâk ve Boğdan beylerinin verdiği senelik vergiden; İstanbul, Edirne, İzmir, Gelibolu, Sakız ve diğer yerlerde bulunan büyük gümrüklerden; Meyvahoş denilen gümrükten, İstanbul, Selanik ve diğer yerlerdeki duhan, yani tütün gümrüklerinin gelirlerinden alınan vergi ile meşgul olup bu kalemin hocası Mektupçu Efendidir.

17. Sâlyâne Mukataası Kalemî: Derya Beyleri denilen çekdiri beylerinin maaşlarıyla eski Kırım Hanları Giray Hanedanından Kalgay sultanın sâlyaneleri işlerine bakar ve Mektupçu başkalfası bu kalemin hocasıdır.

18. Haslar Mukataası Kalemî: Padişahın kendine özgü olup Hass-ı Hümâyûn denilen ve ilk Osmanlı padişahlarının zaptettiği arazinin hasılatından beşte biri olup bunlardan Valide Sultan'a mahsus olanlardan başkası sonradan Haremeyn malikâneleri ile birleştirilmiş olan; ayrıca Emlâk-i Hümâyûn denilen ve hukuken veya sahiplerinin vâriissiz vefat etmeleri nedeniyle padişahın hukuku tasarrufuna giren ve avdet eden arazi, metrukât, ev ve diğer binalardan ibaret bulunan malikânelere; sultanlara yani padişahın hemşirelerine ve hatunlara, yani padişahın haremelerine, vezirlere, kapı erkânına ve taşra paşalarına tahsis edilmiş olan ve Has denilen aidata; Yenişehir fenerindeki özel gümrüğün gelirine; Arabistan ve Suriye tütünlerinin; pamuk ve pamuktan mamul basma vergisine ait defterler bu kalemde bulunur.

19. Baş Mukataa Kalemî: Kilya, Dağhamamı, Rusçuk, Silistre, Yergöğün ve saire nezaretlerinin, Filibe, Tarpazar, Tosya ve diğer çeltiklerin (bu mevkiler senelik ocaklık adıyla başka bir vergi daha verirler). Akâli, inezi, Selanik ve diğer tuzlalarının; bütün Osmanlı hududu içinde balık avlama ve Karadeniz iskeleleri gümrükleriyle büyük Mirahurun nezaretindeki Kuru Ağalığı denilen ve ha-

sılatının bir kısmı Ceyb-i Hümâyûna ait olan orman muhafızlarının mukataaları defterleri dahi bu kalemde saklanır.

20. Haremeyn Mukataası Kalemî: Anadolu'da bulunan bütün haremeyu vakıf ve malikânelerinin işleriyle meşgul olup, Anadolu camilerinin müsdahdemlerinin tayin tezkerele-ri önce bu kaleme verilir, bu tezkere-ler üzerine Maliye kaleminden berat verilir.

21. İstanbul Mukataası Kalemî: Tırhala, Selanik ve Yenişehir feneri mukataası; İstanbul ve Edirne'nin umum erzakının; ipek hesabı vergisinin; Simkeşhane, yahut Sırmakeşhanede gümüş ve altın teller hazırlığı üzerine konmuş resmin defterleri bu kaleme aittir,

22. Bursa Mukataası Kalemî: Bursa ile Hüdavendigâr sancağının mukataa hesapları ile vazifelidir.

23. Avlonya Mukataası Kalemî: Avlonya ve Eğriboz mukataaları hesaplarıyla meşgul olur.

24. Kefe Mukataası Kalemî: Osmanlı idaresinde bulunduğu vakit Kefe'nin ve Anadolu'nun bazı sancaklarının mukataası hesapları bu kaleme aittir.

25. Tarihçi Kalemî: Defterdar Kapısı'ndan gönderilen bütün berat ve fermanlara tarih koymak ve devletin borçlarını bazı geliri havalile ile karşılamak suretiyle ödenmesine dair olan ve sebep-i tahrîr denilen emirnameleri göndermek işbu kalemin vazifeleri arasındadır.

26. Defterdar Mektupçusu Kalemî: Buna kalemde çok Oda denir ve diğerleri arasında en meshuriyandır. Çünkü ister miriye, ister haremeyne ve ister valide sultana ait Has olsun, devlete ait malikânelerin Mülknâme-i Hümâyûn denilen beratları ve keza Defterdar Efendi tarafından paşalara, Mirimiranlara, Mirliyalara, mütesellimlere, mültezimlere ve taşrada bulunup devlet gelirinin tahsiline memur diğer zatlara gönderilecek bütün evrak ve kalemde yazılır. Defterdar Efendi'nin salâhiyeti içinde bulunan hususlar hakkında Vezire veya Kapıya takdim olunacak arz, telhis ve takrirler dahi buradan kaleme alınır. Defterdar Mektupçusu, Defterdar Efendi'nin vekili maka-

mında olup tâyini de Kapı tarafından olmayıp doğrudan doğruya Defterdar Efendiye ait olduğundan kendisi haccân sınıfına mensup olmakla beraber kalemî veya odası diğer kalemelerden hariçtir.

DEFTERDAR KAPISI ERKÂNI

1 — Mirî Kâtibi: Mekke müderrislerinden olup Rumeli Kazaskeri tarafından teklif ve tâyin olunur ve devlet ile mültezimler arasında çıkan ihtilâfları ve devletin alacaklı veya borçluları veyahut malları hazine tarafından müsadere edilen şahıslara ait olduğu makamlar aleyhinde açtıkları dâvaları mezkûr kazasker namına hal ve fasletmekle mükelleftir.

2 — Baş Bakı Kulu: Devlete borçlu bulunanları borçlarını ödemeye davet ve mecbur etmek vazifesi baş bakı kuluya ait olup bir hapishanesi ve maiyetinde 60 bakı kulu vardır ve borçlarını ödemeyenleri defterdar efendinin emri üzerine hapse sokar. Bu itibarla, Defterdar Kapısı'nın Çavuşbaşısı demektir. Baş bakı kulu, defterdar efendinin maslahatgüzârı sıfatıyla mirî kâtibi tarafından icra edilen muhakeme sırasında devletin haklarını koruyucu sıfatıyla hazır bulunur.

3 — Haraç Baş Bakı Kulu: Baş Bakı Kulu'nun haiz olduğu salâhiyeti Haraççı başının vazifesine dahil olan vergiler hususunda haizdir. Her ikisi de Ağa unvanıyla anılıp maliye kalemine mensupturlar ve maliye tezkerecisiyle beraber bilhassa merasim günlerinde önden gitmek suretiyle defterdar efendiye refakat ederler.

4 — Mirî Dellâl Basısı: Mahlûl olup da satışa çıkarılacak malikâneleri ilân etmekle mükellef olup hem Defterdar, hem de Paşakapısına mensuptur.

İlk 25 kalemlerin hocaları her bir kalemin baş kalfası ve kesedarları ile birlikte Saray-ı Hümâyûn'da toplanan ikinci derece divanını teşkil edip bu divanın âzası sayılırlar. Bu haccân usul gereğince eflâtunî softan üst kürkü giyip mevkileri aşağıda bulunan diğerleri ise çuha ferace giyerler.

Kızkulesi

Kızkulesi

yapılış nedenlerine ve yapıldıktan sonra geçirdiği tarihî dönemlerde kullanılış görevlerine göre, bazı efsanelere ve olaylara sahne olmuştur

Hasan Peşkirici

Salacak burnu önlerinde ve Boğaz'ın Marmara girişinde, mavilikler içinde beyaz bir anıt vardır. Bu hepimizin bildiği Kızkulesi'dir. Boğaziçi'nin başlangıcında göze çarpan bu muhteşem anıt, güzel ve ince duruşu ile sihirli bir havaya bürünmüştür.

İstanbul'un birçok tarihî köşeleri ve anıtlarında olduğu gibi buranın da bir, hattâ birkaç hikâyesi vardır. Deniz ortasında bir kayalık üzerine yapılan Kızkulesi yapılış nedenlerine ve yapıldıktan sonra geçirdiği tarihî dönemlerde kullanılış görevlerine göre, bazı efsanelere ve olaylara sahne olmuştur.

Önce şunu belirtelim ki, Kızkulesi'nin hangi tarihte kim tarafından yapıldığı kesin olarak belgelenmemiştir. Bir efsaneye göre, Bizans imparatorlarından Konstantin çok sevdiği kızının yılan sokmasıyla öleceğini bir falcıdan öğrenir. Falcılara ve büyücülere inanıldığı bir çağda, falcının söylediği bu sözler, Konstantin'in büyük bir telâşa ve korkuya kapılmasına sebep olur.

YILANIN MARİFETİ

Sonunda hiçbir yılanın ulaşamayacağı bir yerde, muhafaza altında tutulacağı özel bir barınak yapılmasına karar verir ve denizin ortasında bir kule yapılmasını emreder. Böylece kızını bu fecî akıbetten korumak gayesiyle bugünkü yerde Kızkulesi yapılır. Prenses kendisine hizmet edecek nedimeleriyle birlikte bu kuleye yerleştirilir. Güzel bir ilkbahar günü, Konstantin, mevsim çiçeklerinden toplar

tarak bir sepet içinde, çok sevdiği kızına yollar. Güzel prenses babasının gönderdiği çiçek sepetini sevinçle alır ve kokulu çiçeklere elini attığı an, arada bir yere gizlenen bir yılan tarafından sokularak ölür. Falcının kehaneti doğru çıkmıştır. Kederli imparator, genç ve güzel kızını buraya gömdürür. Böylece o günden sonra da burası «Kızkulesi» diye anılmaya başlanır.

Avrupalılar buraya «Leandre kulesi» derler. Onlara göre Leandre Kulesi'nin efsanesi de şöyledir:

FIRTINADA YÜZÜLMEZ

Mitoloji kahramanlarından Leandre, bir suçundan ötürü deniz ortasındaki kuleye hapsedilen sevgilisi Hera'yı görebilmek ve onunla konuşmak için, her gece dalgalarla boğuşa boğuşa bu kuleye yüzerek çıkar,

iki sevgili sabaha kadar birlikte başbaşa kalırlardı. Gün doğmadan sevgilisi Hera'nın yanından ayrılan Leandre, yine geldiği gibi yüze yüze sahile çıkardı. Bu böylece geceler boyu sürer giderken bir gece Leandre'nin denize açıldığı bir sırada fırtına patladı ve deniz kabardı. Yağmur delicesine yağıyor, yıldırımlar çakıyordu. Bu korkunç fırtına ve azgın dalgalarla boğuşmak Leandre'yi yorgun düşürdü. Kuleye ulaşamadan boğularak dalgalar arasında kaybolup gitti. Bu kaçamak aşk da böylece acı bir sonla bitti.

Atinalı komutanlardan Kharis'in karısı Damalis, Kızkulesi'nin önündeki sahilde gömülü olduğu, üzerinde bulunan öküz heykeli ile süslü bir kitabeden anlaşıldığı üzere, buraya Damalis burnu denildiği de görülür.

Bazı tarihçilere göre, Damalis bur-

Kızkulesinin eski bir gravürü

Kızkulesi ve sahil-Vasilaki Kargopulo-1875

nunun ilerisinde denizin üstündeki küçük kayalığa bu kuleyi ilk yaptıranın imparator Manuel Komnenos olduğu söylenir. Hattâ Boğaz'ı kapayan zincirin bir ucunun da bu kuleye bağlı olduğu rivayet edilir. Bu kulenin bir yeraltı yolu ile sahile bağlı bulunduğu ve buradaki bir tatlı su kaynağından da yararlanarak, kulenin sarnıcının doldurulduğu, ayrıca kule ile sahil arasında şimdi denizin altında kalan ve o günlerde dalgakıran görevini yüklenen bir duvarın olduğu da sanılmaktadır.

BATTALGAZİ VE KIZKULESİ

Kızkulesi'nin Evliya Çelebi'nin, anlattığı bir başka hikâyesi daha vardır:

Battalgazi ordusuyla birlikte şimdiki Kızkulesi'nin önündeki kıyıda ordugâh kurmuştu. Tam yedi yıla yakın bu bölgede kalan Battalgazi çevreyi imar edip, bağlık ve bahçelik bir hâle getirdi. Evliya Çelebi kitabında bu bağlara «Battal Bağları, Al Bahâdır

Bağları, Gazi Köyü Bağları» denildiğini belirtiyor. Battalgazi Üsküdar Tekfuru'nun kızını istediye de, Rum Tekfuru kızını vermedi. O sıra Battalgazi fetihler yapmak için Şam'a gitti. Yine Evliya Çelebi'ye göre, bu gidişi fırsat bilen kral Kanatorsa, Kadıköy'de sağlam bir kale yaptırdı, ayrıca Üsküdar'dan Çamlıca'ya kadar hedek açtırdı. Çeşitli bölgelere de askerî karakollar inşa ettirip, buralara kırk bin askerini yerleştirdi. Bununla kalmayarak denizdeki bir kaya üstüne bir kule inşa ettirerek, Battalgazi'nin istediği Rum Tekfuru'nun kızını, yanında kıymetli eşya ve hizmetçileri ile birlikte, bu kuleye yerleştirdi.

Battalgazi, Şam fethinden biraz sonra Üsküdar ve Kadıköy'ün tahkim edildiğini duyarak, yanına aldığı yedi yüz serdengeçti ile geri döndü. Üsküdar'ı aldı. Kızkulesi'ni de basarak istediği kızı ve kralın hazinesini ele geçirip emeline kavuştu.

Yaptırıldığından bu yana türlü değişikliklere uğrayan Kızkulesi, İstanbul'un fethinden sonra yıktırılarak yerine tahtadan bir kule yapılmıştı. Böylece bugünkü görevine daha o çağda başlamış oldu. Gelip geçen gemilere yol göstermesi için kulede gün batımından sabaha kadar devamlı bir kandil yanmaktaydı.

Evliya Çelebi, Kızkulesi'nin XVII. asırdaki durumunu şöyle anlatır:

«Karadan bir ok menzili mesafede, dört köşe, yüksek ve biçimli bir kale olup yüksekliği 80, çevresi de 200 adımdır. Kulenin iki tarafa bakan bir demir kapısı, içinde muhafız olarak dizdarı ile birlikte yüz neferi, sahilde de 40 pare balyemez topları ve ayrıca mükemmel cephaneliği vardır.»

Kule 1719 yılında bilinmeyen bir sebepten ötürü tamamen yandı. Tahminen yangının, kulede bulunan ve gelip geçen gemilere yol gösterici ışığını saçan kandilden çıktığı sanılmaktadır. III. Ahmed kuleyi yeni-

Üsküdar kıyısından Kızkulesi-Abdullah Biraderler-1981

den ve kârgir olarak yaptırdı.

BİR CEZA YERİ

Bu arada Kızkulesi bazı siyasî mahkûmiyetlere ve idamlara da sahne olmuştur.

Saray içinde ve dışında büyük nüfuzu olan, Dârüssaâdeağası Hacı Beşir Ağa, bazı hareketlerinden ötürü I. Mahmud tarafından, Kızkulesi'ne hapsedilmiş, sonra da başı »vurulmuştur. 1746 yılında oluşan bu olay-

dan sonra 1755 yılında Sadrâzam Hekimoğla Ali Paşa da Kızkulesi'ne hapsedilmişti. Onun da başı vurulacakken vâlidesultânın, şefaati ile bundan yazgeçildi.

Tarihçiler Kızkulesi yakınında bir de deniz kazasını eserlerinde kaydederler. Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması Akdeniz'e açıldığı sırada arkadan gelmekte olan malzeme genaisi, kulenin çok yakınından geçerken karaya oturmuş, içindeki malzemenin yardımcı gemiler aracılığıyla tamamen boşaltılması sonucunda güçlükle kurtarılmıştır.

Bu arada Kızkulesi zaman zaman karantina yeri olarak da kullanıldı. 1849'dan sonra karantina yeri olmaktan çıkarılarak 1857 yılında Fenerler İdaresi'ne verildi.

Kızkulesi'nin en büyük özelliği, İstanbul şehrinin sembollerinden biri olması ve güzelliğine renk katarak ona değişik bir manzara vermesidir.

Kızkulesi-Paskal Sebah-1865

Arabistan'ın Yeniden Alınışı

Sultan Abdülaziz

Yapılan
seferler, can çektiği sanılan Osmanlı
İmparatorluğunun bünyesi içindeki yeni fikir akımlarının
sonuçlarıydı. Yeni fikirli adamlar modern teknolojinin
verdiği fırsatlardan yararlanmayı bilmişlerdi..

ROBERT GAVIN

İngilizler'in 1868'de Habeşistan'a yaptıkları sefer hakkında hayli bilgi verilmiştir. O zaman hükümet kalın kitaplar yayınlayarak, sefer hakkında, niçin yapıldığından başka, ılerşeyi anlatmıştır. Kurtarılması tasarlanan tutuklular, onları kurtarmak için gönderilenler, seferi yönetenler, hepsi olayı ayrı ayrı, kendi görüşlerine göre anlatmışlardır. O zamandan beri de, tarihçiler işin aslını doğru veya yanlış olarak açıklamışlardır. Başka bir sefere ait, (bu, bir Türk seferi idi) çok daha az bilgi vardır. Bu sefer, ancak iki yıl sonra, aynı derecede çetin bir arazide, Kızıl Deniz'in öteki tarafından yapılmıştı. Fakat, 1871-2'de Yemen'in Türkler tarafından fethi, askeri hareket olarak, hızla ve başarıyla sonuçlanması yönünden, Habeşistan Seferinden geri kalmaz. Türk seferinin yarattığı akisler, politik bir olay olarak daha önemli ve yaygın oldu. Habeşistan Seferi başarısız bir siyasetin son bulmasını, eski bir yaranın kapanmasını belirtir, halbuki Arabistan'ın Türkler tarafından yeniden fethi —Yemen savaşları en güç kısmıydı— Osmanlı stratejisinde yeni bir dönemin başlangıcıydı. Bu mücadelede karşılaşanlar yalnız Türkler ve Araplar değildi. İşin içinde İstanbul ile Kahire arasındaki çekişme de rol oynuyordu. Fakat bundan çok, bu olay, Osmanlı dev-

Mısır valisi İsmail Paşa.

letin karşılaştığı bir çok güçlükleri çözümlenmek için bütün imparatorluğu yeni bir esasa kaydırmak girişiminin bir kısmıydı.

İPLER YAVAŞ YAVAŞ KOPUYOR

29 Kasım 1869'da Osmanlı Padişahı tarafından Kahire'ye gönderilen bir elçi, Hidiv İsmail Paşa'ya kesin bir ferman getirerek malî işlerini Babiâli'nin teftişine tâbi tutmasını istedi. Bu küçük düşürücü ziyaret, Mısır Hidivi ile Osmanlı Hükümeti arasında dört aydır uzayıp giden ve hiç bir zaman kolay olmayan çarpışık ilişkileri kopacak duruma getirdi. Gerginliğin görünür nedeni, İsmail Paşa'nın, Süveyş Kanalı'nın açılması dolayısıyla, Avrupa hükümdarlarını Padişaha danışmadan davet ederek Osmanlı hükümlerine diplomatik saygısızlıkta bulunmuş olmasıydı. Bunun arkasında daha büyük konular vardı. İsmail Paşa 1863'de yönetimi eline aldığından beri, büyükbabası Mehmed Ali Paşa'nın yapamadığını gerçekleştirmeye, Babiâli'ye karşı bağımsızlığını kesin olarak elde etmeye çalışıyor, sahip olduğu kozları çok maharetle kullanıyordu. 1860'larda pamuk fiyatının artması kasaları doldurmuş, itibarını yükseltmişti. Yabancıardan ödünç para alınabiliyor, gelirin büyük bir kısmı devlet memurlarına yediriliyordu. Mısır'a ait bir konu Vükelâ Heyetine getirilince, mutlaka bir miktar para elden ele geçiyordu. Padişahın kendisine cömertçe hediyeler verilir, Türk basını bol bol yardımcı ödenek alır, buhranlı zamanlarda Mısır hükümdarının güvenilir Kıptî (*) hizmetkârları altın keseleriyle iki başkent arasında gidip gelirlerdi.

(*) *Kiptî: Mısır halkından olan kimse. Avrupanın bazı taraflarına Hintten gelerek yerleşen çingenelere verilmiş isim.*

Osmanlı Hükümetinin zaman zaman karşılaştığı askeri ihtiyaçlar da istismar edilirdi. 1866'da Girit'te uzun süren bir isvan çıkması, ertesi yıl da Hicaz'da bir ayaklanma başlaması üzerine Mısır derhal yardım tekliflerinde bulundu, fakat bir artışı yok değildi. O sıralarda İsmail Paşa Mısır hükümdarına Hi-

div unvanı verilmesini ve bu makamın babadan oğula geçmesini istedi, Padişah da isteği kabul etti. Böylece Hidiv'in statüsü, Osmanlı İmparatorluğundaki diğer paşalardan daha yükselmiş oldu. Bu mükâfatlardan sonra daha maddî imtiyazlar da verildi. Mısır'a sivil idare işlerinde daha çok kontrol hakkı, önemli malî işlerde daha çok serbestlik, silahlı kuvvetler için de genişletme izni bağışlandı.

BOL KESEDEN İMTİYAZLAR

İstanbul'daki Vekiller bu imtiyazları rahatça veriyorlardı, çünkü zaten var olan bir durumu tanımış oluyorlar, Babiâli'nin esas menfaatlerine pek bir zarar gelmiyordu. Fakat Sadrazam Âli Paşa gibi devletin sadık hizmetkârları, Mısır ordusunun genişlemesinden ve 1860'lerin sonlarında Mısır'a giren modern teçhizatın gitgide artmasından tedirgin oluyorlardı. İsmail Paşa 1866-7 de Krupp topları ve Remington tüfekleri satın almaya başladı. 1869'da ordusunu çok kuvvetlendirdi, 200.000 tüfek satın aldı, dört tane son model zırhlı gemi ismarladı. Son zamanlarda Avusturya-Prusya ve Amerikan sivil savaşlarında eski silahların modern silahlara karşı duramayacağı anlaşılmıştı. Görülüyordu ki İsmail Paşa yakın zamanda bir askeri darbeye bağımsızlığını ilan edecek duruma gelecekti. Bu düşünceyle, Ağustos 1869 krizi çıktığı zaman, Babiâli isteklerinin başında, silâhların azaltılmasını, zırhlı siparişlerinin iptalini öne sürdü. Babiâli'nin kendi silâhları da yok değildi, İsmail Paşa'nın bu ünvanı İstanbul'da rakip adaylar arasında ihtilâfa ve devamlı entrikalara sebep oluyordu. Hem de Padişah bütün iktidarı İsmail Paşa'ya bahsetmemişti, hâlâ onun hükümdarıydı. Mısır Hükümetinin daha fazla borç yapmasını durdurabilir, Mısır ordusunun anlaşmaya göre kararlaştırılmış olan çizgiye indirilmesini isteyebilirdi, bunların her ikisini de yaptı. Fakat en sonunda, İsmail Paşa'yı azletmesi de mümkündü, bu tehdit İsmail Paşa'nın Kasım 1869'da aşağıdan almasına sebep oldu.

Bu olaydan bir yıl sonra, İstanbul'da büyük bir faaliyet var-

dı. Vekiller toplanıyor, acele emirler veriliyor, subaylarla görüşülüyor, işler havale ediliyordu. Limanda gemiler gelip bekliyor, askerler biniyordu. Hedefleri Hicaz sahilindeki küçük Cidde ve Kufida limanlarıydı. Gelen habere göre, Yemen dağlarında sık sık karışıklık çıkaran Asir kabilesi Arabistan sahilindeki Türk garnizonlarını tehdit ediyordu. Şimdi bir Cihat ilân etmişlerdi. 30 Kasım 1870'de gelen bir telgraf 30.000 kişinin Hudeyde kapılarına geldiğini bildirdi. Burası Türklerin Yemen'deki son zayıf kalesiydi. Hudeyde elden çıkarsa, güneybatı Arabistan'da büyük ölçüde itibarı olan Türk otoritesi sona erecekti. Hicaz ve Mukaddes Şehirlerin Türkler tarafından kontrolü da tehlikeye düşecekti.

GÖRÜLMEMİŞ BİR HIZ

Osmanlı Hükümeti bu tehdide karşı koymak için şaşılacak bir hızla harekete geçti, 1 Aralık 1870'de Hicaz valisine asilerin cezalandırılacağı bildirildi. Ayın 22'sinde beş nakliye gemisiyle 3.000 asker Süveyş Kanalı'nı geçti, ayın sonunda beş tabur bir batarya dağ topu ile karaya çıktı. Kısa zaman sonra ikinci kademe de gelen asker Kufida'ya vardı. Toplam olarak 15 ile 18.000 asker hareket alanına getirilmişti. Onlar gelmeden önce asirler Hudeyde'ye hücum etmiş, Garnizon tarafından geri püskürtülmüş, dağlarına çekilmişlerdi. Orada, zabtedilmesi hemen hemen imkânsız mevkiilerde tutunuyorlardı. Evvelce bütün Türk hücumlarını geri çevirmişlerdi, fakat bu kez Osmanlı Hükümeti işi esaslı ele almıştı.

Mart ayında kuvvetli Türk ordusu karşılık vermeye hazırды. Ayın 13'ünde Mahail'den Asir Dağlarına doğru yürüyüşe geçtiler. Teçhizat bakımından Araplardan bir kaç yıl sonra olacakları kadar üstün değildiler: Yalnız üç taburda yeni arkadan dolma tüfek bulunuyordu, diğerlerinde daha eski, az isabetli, ağızdan dolma top vardı. Top bataryalarının birisinde 75 mm. son model Krupp topları vardı, fakat bunlar kuma saplanıyor, işe yaramıyordu. İkinci bir bataryadaki 35 mm. Witford dağ topları da kullanılırken patlıyordu. Bütün seferin en önemli olan bu çarpışma-

sında eski ağızdan dolma toplar kullanıldı. Fakat iyi yetiştirilmiş Türk topçuları o kadar hünerliydi ki, atışların etkisi kesin oluyordu. Bu toplardan birisi ısrarla müdafaa edilen bir mevkiye bir günde 300 mermi atmıştı. Karşı taraftakilerin hepsi savaşa alışık dağlılardı, büyük bir hızla yurtları olan tepelere çekilip saklanabiliyorlardı. Çoğunun elindeki silâh fitille ateş alan eski tüfeklerdi, fakat ayrıca Mehmed Ali'nin 1840'da Arabistan'dan çekilirken bıraktığı birkaç top da vardı. Bunları Mısırlı topçular kullanıyor, Türkleri biraz uğraştırıyorlardı, fakat asıl güçlük arazinin çıkardığı sorunlardan geliyordu. Askerler en şiddetli direniş karşısında kayalıklara tırmandıktan sonra, toplarıyla beraber yolsuz dağlık platoda ilerlemek ve asilerin sığındıkları iyi yapılmış ve iyi korunan istihkâmları almak zorundaydılar. Her tarafta Türk topçusu kesin sonuç alıyordu, hızlı yürütülen bu çarpışmada, 17 günlük kuşatma ve kuvvetli bir bombardımandan sonra, 4 Mayıs'ta Reidâ'da son âsi kalesi zabtedildi.

YENİ BİR SUBAY ÖNEĞİ

Şimdi kuzey Yemen'de duruma hâkim olan kişi Türk kuvvetlerinin komutanı Alimed Muhtar Paşa idi. O, Türk askerî okullarında modern eğitim görmüş olan yeni subayların tipik bir örneğiydi, bunlar Osmanlı İmparatorluğunda genel hayatın pek çok bölümlerinde değişiklikler yapmaya başlamışlardı. Bursa ileri gelenlerinden bir kişinin oğlu olan Paşa, aile mülk ve arazisinden feragat ederek askerî mesleği seçmişti. 12 yaşından itibaren askerî ortam içinde yetiştirildi. 17 yaşında, 1843'de İstanbul'da açılmış olan büyük askerî okula girdi, yedi yıl sonra da, bu arada savaşta da bulunarak, aynı okula istihkâm ve astronomi öğretmeni olarak döndü. Şimdi, kurmay olarak bir kaç kez görev yaptıktan sonra, Asirleri mağlup etmişti, kendi tipindeki bir çok kimsenin bu zaferde payı olduğu anlaşılıyordu.

Ahmed Muhtar Paşa fethettiği bölgelerde yeni sistem bir idare kurduktan sonra, 1872'de güneye yöneldi. İstanbul'daki İngiliz sefiri, âsîrler cezalandırıldıktan sonra Türk ordu-

sunun geri çekileceğini sanmıştı, fakat yeni kuvvetler hazırlanmaktaydı. Anlaşıldığına göre, Babî'î'nin davranışlarındaki amaç, sadece statükoyu korumak değildi. Ocak 1827'de Ahmed Muhtar Paşa asıl Yemen halkına bir beyanname dağıttı. O memleketin büyük doğal kaynaklarıyla içinde bulunduğu geri durumu karşılaştırdı. Medeniyetin getirilmesi için Yemenlileri işbirliğine davet etti, bu yolda yardım edenleri yükselteceğini vaadetti. Sözlerinden sonra, faaliyete geçti. Bir ay içinde 8.000 piyade ile 1.000 süvari Hudeyde'de karaya çıktı. 6 Mart'ta, bunlar dağdaki korunaklı yerinden, alçak sahillere yüksek platolara giden ana yolu kontrolü altında tutan Seyyid Hasan'ın ülkesine yürüdüler. Türkler tarafından yeniden fethedilmeden hemen önce Arabistan yarımadası gerileme halindeydi. Otorite her tarafta dağılmış, zayıflamıştı, her bölgede, merkezi bir İmamlığa bağlı şehirli halkla, dağlardaki hürriyeti seven kabileler arasında kararsız bir denge sürdürülüyordu.

GRUPLAŞMALAR BAŞLIYOR

Bu karışık ortam içinde politik ve dini gruplaşmalar oluyordu. Yemen'deki İsmailîlerin lideri olan Seyyid Hasan Manakka'daki korunaklı kalesinden Osmanlılara meydan okuyordu. Ahmed Muhtar Paşa, Asir seferine katılmış olan eski askerleriyle burasını dört gün kuşatmadan sonra zabtetti. Böylece direniş kırılmış oldu, geri kalan kaleler de alındı, yerli halktan ileri gelenler teslim oldular. Ahmed Muhtar Paşa'nın karargâhı şimdi Manakka'ya getirilmişti, asıl Yemen platosuna giden yola hâkimdi. Bu arada orta Yemen büyük bir karışıklık içindeydi. San'a Bedeviler ve idaredeki ulemanın oluşturduğu oligarşinin tehdidi altındaydı, şehirdeki esnaf ve tüccarlar Türkleri kurtarıcı olarak karşılamaya hazırlanıyorlardı, Ahmed Muhtar Paşa'yı davet ederek şehri işgal etmesini istediler.

Bu, Türk kumandanının en büyük zaferi oldu. Nisan'ın 24'ünde San'a'nın yüz kadar ileri geleniyle birlikte, bir zafer alayı halinde şehre girdi, Türk toplarınının 101 pare atı-

şıyla selâmlandı. Bir beyanname neşredilerek bütün Yemen liderlerine San'a'nın alındığı bildirildi, Türklerin Yemeni medenileştirme teşebbüsü anlatıldı. Padişahın isteği memleketi iyileştirmek, ziraatı geliştirmek, ticareti arttırmaktı. Yollarda soygun yapanların malları zaptedilecek, kanları akıtılacaktı. Bütün bunlar için Padişaha dua edeceklerdi.

MİDHAT PAŞA SAHNEDE

Süveyş Kanalının açılışını izleyen olaylı yıllarda Türk Hükümetinin giriştiği hamleler bu kadarla kalmadı. Asir seferi yapıldığı sıralarda, Irak Valisi Midhat Paşaya Orta Arabistan'da Neced'e karşı bir sefer yapma görevi verildi. Midhat Paşa Osmanlı İmparatorluğunda İslahat yapmak isteyen Paşaların öncülerinden biriydi. Daha sonraları, başarısız olan 1876 Kanun-u Esasisi'ni hazırlayacaktı. Irak'ta yapmak istediği iyileştirmeyi engelleyen Neced'li Vahhabî Araplarla zaten hesablaşmak istiyordu. Bunun için İstanbul'dan gelen emrileri ve masraftan kaçırılması görüşünü iyi karşıladı. Midhat Paşa 1871'de görevden alınmadan önce, İran Körfezi sahilindeki Hasa vilâyetini istilâ etmiş ve Neced'deki politik ayaklanmalardan yararlanarak çekişen taraflardan birini, Abdullah Bin Faysal'ı Vahhabî devletinin geri kalan kısmının başına getirmişti. Bu arada İran Körfezinde emrinde bulunan gemi flotillasını yeniden tanzim etti. Eski gemiler elden geçti, yeni buhar gemileri satın alındı. Basra limanı genişletildi, Maskat, Aden ve daha başka yerlerde kömür depoları oluşturuldu. Türk donanmasına ait gemiler yarımada'nın öteki sahilinde devamlı olarak üslendi. Osmanlı İmparatorluğu denizlerde gücünü göstermeğe başladı. Türk bayrağı Güney Arabistan limanlarında sık sık görünüyordu, buralarda İngiliz nüfuzu henüz belirsizdi.

VAZGEÇİLEMİYEN HAKLAR

Bütün bu faaliyetten anlaşılıyordu ki Türk siyaseti tamamiyle yeni bir yönde geliyordu. Bunlar seri halinde, koordine olmamış hareketler değildi. Bunların yanısıra, Osmanlı Devleti, Avrupa devletleriyle yaptığı gö-

rüşmelerde, Arabistan Yarımadası üzerindeki hakları konusunda daha çok ısrar ediyordu. Bunlardan hiç bir zaman vazgeçmemişti, Arabistan Osmanlı Paşalıkları listesinde yer alıyordu. Fakat 17. yüzyıldan beri bu iddiaların gerçek bir anlamı kalmamıştı, Türk idareciler uzlaştırıcı bir yol tutuyor, Güney Arabistan'da artan İngiliz nüfuzunu ve sözde kendi ajanları olan Arapların entrikalarını görmezlikten geliyorlardı. 1870'den sonra bu siyaset tersine döndü.

Avrupa'nın hasta adamının Arabistan'da aldığı bu genç, dinç ve kuvvetli görünüş hakikaten şaşırtıcıydı. Ahmed Muhtar Paşanın seferleri pahalıya mal oluyordu. Asir seferi, daha birçok masraflı girişimlerden sadece birisiydi. Tam bir iflâsa yuvarlanmakta olan bir Hükümet için böyle seferler büyük bir çılgınlık gibi görünüyordu. Arabistan'ın fethi de faydalı bir yatırıma benzemiyordu. Yarımadanın büyük bir kısmı çöldü, Orta Arabistan'daki birkaç vaha orada yaşayanları ancak geçindiriyordu. Sadece Yemen'de bazı imkânlar vardı, fakat bunlar gerçekleşmemişti. Üstelik, yarımada ahalisine hükmetmenin güçlüğü malumdu. Hükümet zaten Balkanlardaki isyanlarla uğraşmakta olduğundan, yeni girişimlere atılması için âcil sebepler olmalıydı.

Otokrat fakat maharetli devlet adamı Sadrazam Âli Paşa'ya göre âcil sebepler bütün ağırlığı ile mevcuttu. Siyasetteki bu yeni tutumdan Âli Paşanın İngilizlerle arası iyiydi, fakat Arabistan siyaseti dolayısıyla, Babiâli'deki İngiliz Sefiriyle sert tartışmaları oldu. Arabistan'ın ele geçirilmesi İslâmın Mukaddes Yerlerinin müdafaası ile ilgili olduğundan, İmparatorluğun bir bütün olarak daha kuvvetli bir İslamcı tutum alması gerekiyordu.

ÂLİ PAŞAYI DÜŞÜNDÜREN NEYDİ?

Önemli bir neden daha vardı. Âli Paşa, Hıdiv İsmail Paşa'nın kesin bir bağımsızlık peşinde olmasından kor-

kuyordu. 1869 sonbaharı hadiseleri bu şüphesini doğrular gibiydi. Mısır'ın İmparatorluktan ayrılması, millî birlik için tahammül edilmez bir kopma olacak, bütün itibar ve şeref elden gidecekti. Son derece dürüst olan Âli Paşa, Hıdivin İstanbul'daki adamlarının siyasî hayatta moral bozan fesatçı faaliyetlerine kızıyordu. 1869 krizi Mısır tehlikesinin önemini açıkça belirtti ve Osmanlıların Arabistan'ı yeniden fethine yol açmış oldu.

Ahmet Muhtar Paşa.

İstanbul ile Kahire arasındaki ilişkiler Hıdiv'in yumuşatma gayretine rağmen, Aralık 1869'dan Aralık 1870'e kadar gergin kaldı. Asir seferinin başlamasından önce de kopacak noktaya geldi. Babiâli'nin karşısında çok çetin sorunlar vardı. 29 Ekim 1870'de Ruslar Paris anlaşmasının Karadeniz'le ilgili hükümlerini tanımadılar. Kırım anlaşması uygulanamazdı, çünkü Prusya Fransa'yı işkal etmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu

dağılmak üzere miydi? İsmail Paşa bu andan faydalanarak ordusunu hızla takviye etti ve Ruslarla müzakereye girişti. Anlaşılan, Hıdiv bağımsızlığını ilân edince, ayrıca Arabistan'da alacaktı. Asir reisine para ve silâh yardımı yapıyordu.

MISIR'IN ÖZEL DURUMU

Osmanlı İmparatorluğu içinde Mısır'ın, Arabistan'la ilgili olarak, daima özel bir durumu vardı. XVI. asırda Arabistan'ın Osmanlılar tarafından ilk fethi, Mısır'daki bağımsız Memlûklarca başlanmış ve Sultan Selim Mısır'ı kontrolü altına aldıktan sonra, fetih Mısır'dan devam ettirilmişti. İmparatorluğun Mısır kolu daima Mukaddes Şehirleri desteklemekle görevlendirilmişti. Mısır'dan alınan verginin büyük bir kısmı o hizmete ayrılıyordu. 1882'de İngiliz işkalinden sonra dahi erzak gemileri Mekke ve Medine'ye yiyecek temin ediyordu. Hicaz'da çıkan karışıklara karşı İstanbul yerine Kahire'den asker göndermek daha kolay oluyordu. 1813'de Vahhabi ayaklanmasının bastırılması Mehmed Ali'den istenince, bu doğal karşılandı. Onun halefleri Abbas ve İsmail Paşalar her ikisi de Mısır'ın kendi idarelerine bırakılmasını istemişlerdi. Ayrıca Mısır'ın lisanı Arapça olduğundan, Arap Yarımadasında dağılmış bulunan entelektüel merkezlerle Mısır'daki kuvvetli irfan merkezleri arasında bir yakınlık oluşmuş ve günümüze kadar devam etmiştir.

ARABİSTAN İÇİN NE DÜŞÜNÜLÜYOR?

Bu noktalardan ciddi konular ortaya çıkıyordu. Osmanlı İmparatorluğu Arabistan üzerindeki tasarrufundan yoksun bırakılırsa, esas İslâm halkı camiasından, dinin Mukaddes Yerlerinden ayrılmış olacaktı. Böyle bir manzara İmparatorluğun mahiyeti ve gayesi hakkında önemli sorunlara yol açacaktı. Tam Arabistan'ın yeniden fethine girişileceği sırada ilim adamları ve politikacılar bu ko-

Arabistan'dan bir görünüm.

nuları tartışıyorlardı. Seyyid Cemaleddin el Afgani'ye göre, İslâm dininden olanlar milleti oluşturuyordu. Bu nüfuzlu filozof, İslâm'da dayanışma sağlanırsa, gelişme başlayacak, Batının gaspları durdurulacak diyor, bu nedenle İslâm birliğini hararetle savunuyordu. Hâmisi, bizzat Sadrazam Âli Paşa idi.

İstanbul'da bu görüşü kuvvetle benimseyen başkaları da vardı. Bunlardan birisi, Mısır Paşalığına varis olan Mustafa Fazıl idi, fakat İsmail Paşa veraset sırasını değiştirdi. Hıdivin bu düşmanı, 1860'larda imparatorluğun ileri görüşlü kimseleri tarafından kurulmuş olan Genç veya Yeni Osmanlılar hareketinin liderlerindendi. Bu hareket imparatorluğun bütün halkları arasında geniş bir Osmanlı birliği milliyetçiliği sağlamak, yabancı baskılara karşı koymak istiyordu. Seyyid Cemaleddin gibi, Genç Osmanlılar Hıdivin bu birliği bozan bağımsızlık girişimlerini kötü karşılıyorlardı. İlk, Âli Paşa, Genç Osmanlılara karşı çıkmış, liderlerinin memleketten uzaklaşmalarına neden olmuştu. Fakat 1870 sıralarında bunlar geri gelmeye başladılar, Mustafa Fazıl da önemli bir mevkiye getirildi. Mısır buhranı had safhaya geçtiği zamanlarda Mustafa Fazıl'ın görüşleri Babî'li'de büyük ağırlık taşıyordu,

Arabistan'ın imparatorluk içinde muhafazası hakkı da sarîh fikirleri vardı.

1870'DEKİ DURUMA GÖRE

Bu düşünceler yersiz değildi. 1870'de Osmanlı imparatorluğunun kaderi göz önünde tutulursa, bu görüşlerde sağlam bir esas ve akıl vardı. İmparatorluk içinde çeşitli milletler vardı, Avrupa tipi bir milliyetçilik onu ancak zayıflatırdı. Diğer taraftan, İmparatorluk hayli homojen bir dinî varlığa sahipti. Balkanlardaki Hıristiyan halklar İmparatorluktan ayrıldıkça, dinî birlik daha da belirleniyordu. Şu da unutulmamalıydı ki, Osmanlı devleti politik bakımdan geriliyorsa da, İslâm bir din olarak, Afrika'da, Endonezya'da, ve Hindistan'da genişliyordu. Osmanlı Hükümeti genişleyen bir İslama bağlı olursa, gelişmekte olan Avrupa kuvvetleriyle daha iyi başa çıkabilirdi. Daha sonraları II. Abdülhamid de bu görüşü benimsedi. Âli Paşa'nın Arabistan'ı yeniden fethi, bu görüşe tam uyuyordu. Hıdiv'in ayrılma tasarısını önleyerek Osmanlı birliğini koruyordu. İslâmın kalbi demek olan yerleri Padişahın daha yakından kontrolünü sağlıyordu. Gazeteler İslâm sadece bir din değil, bir milliyettir, Türklerle Araplar meşru hükümdar olarak aynı Padişah ve Halifeyi tanıyorlar, birleşme-

leri gerçekleşmelidir, gibi yazılar, yayınlıyorlardı.

BİR DEĞERLENDİRME

1870-73'de Türklerin Arabistan'a yaptıkları seferler hızlı askerî darbeler olarak dikkate değer iseler de, sadece bundan ibaret değillerdi. Bunlar büyük ölçüde, can çekişmekte olduğu sanılan Osmanlı İmparatorluğunun bünyesi içinden geçen bir takım yeni fikir akımlarının sonucuydular. Seferler başarılı olmuştu, çünkü yeni fikirli kimseler, gelişen teknolojinin verdiği fırsatlardan faydalanmasını bilmişlerdi. Daha öncekileri, XVI. yüzyılda, Yemen ateşli silâhlan ilk defa kullanan adamlar tarafından fethedilmişti. Şimdi, Süveyş Kanalı, buharlı gemiler, modern silâhlar ve özellikle bunları kullananların hüneri zaferleri sağlamıştı. İstilâ edenler bir programla gelmişlerdi, modernleştirme ve geliştirme programı. Bütün bu girişimin gerisinde ileri görüşlü düşünürlerin baskısı vardı, onlar Osmanlı devletinin bütün bünyesini yeni bir değerlendirmeye tâbi tutmak, Padişah-Halifenin birleştirici idaresi altında ilerleyen, genişleyen bir İmparatorluk fikrini yaymak için gayret gösteriyorlardı.

**İstanbul'daki
Kiliseden
Çevrilen
Camiiler-6**

İmaret-i Atik Camii (Eski İmaret Camii)

H. Veysel Güteryüz
Kiliseden Çevnilen Camiler

Fatih ilçesi, Zeyrek semtinde, Haydar Mahallesi, Küçük Mektepli Sokağında bulunmakta olan "Eski İmaret Camisi (İmâret-i Atik Camii)" Doğu Roma döneminden kalma bir dinî yapıdır.

XI.yüzyıl sonlarında tahminen 1081-1087 yılları arasında, İmparator I. Alexios'un annesi Anna Dalassena tarafından inşa edilen bu Pantepoptes Manastırı'nın kilisesi olan bu yapı, Fatih Sultan Mehmet döneminde medrese olarak kullanılan Zeyrek Camisi'nin imarethanesi olarak görev yapmıştır. Fatih medreseleri yapılıncaya kadar manastır bölümü imaret görevi yaparken, Fatih medreseleri yapılıncaya kiliseden mescide çevrilmiştir.

Bu kilise yüksek bir tepe üzerinde ve etrafı korunaklı olarak, İmparator Aleksios'un annesi, Anne Delassiné tarafından, XI. yüzyılda inşa ettirilmiştir. 1204 yılında Latinler tarafından Bizans'ın işkâli sırasında gözetleme alanı olarak kullanıldığı gibi, Haliç'e inen Venedik donanması da buradan gözlenerek kontrol edilmişti.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldığı anda, bu kiliseyi yoksullar için bir sığınak yaptı.

Dolayısıyla adı İmaret oldu ve daha sonra camiye çevirdi.

Bu nedenle bu camiye "Atik

İmaret Camisi" adı verilmiştir ve mahallesinin adına da "Eski İmaret Mahallesi" denilmiştir."

Eski imaret odaları denilen hücrelerin 35 tane olduğu ve Fatih Semâniye medreseleri bitinceye kadar Ayasofya'dan sonra İstanbul'un ikinci medresesi olarak faaliyet gösterdiği bilinmektedir.

Gelirleri H.893/M.1487'de Ayasofya ile birlikte yapılmış olup, imam, kayyum ve hasır masrafları vakfiye ile aynıdır. A

Yalnız vakfiyedeki iki müezzin bire indirilmiş, buna rağmen ödemesi de 4 akçeden 3'e düşürülmüştür.

Hadîktaü'l Cevâmî'de Atik İmaret Camisi ile ilgili olarak aşağıda yer alan bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi oldukça kısadır:

"23-Eski İmaret Mescidi der kurb-ı Yarhisâr Câmî'i."

"Ebû'l-Feth Sultân Mehmed'indir. Kilisadan münkalibdir Ayasofya vakfına mülhaktır. Sultân-ı

İmarit-i Atit (Eski İmarit) Camii.

ESKI IMARET DZAMISSI L'ÉGLISE PANTÉPOPTE

Fig. 1.

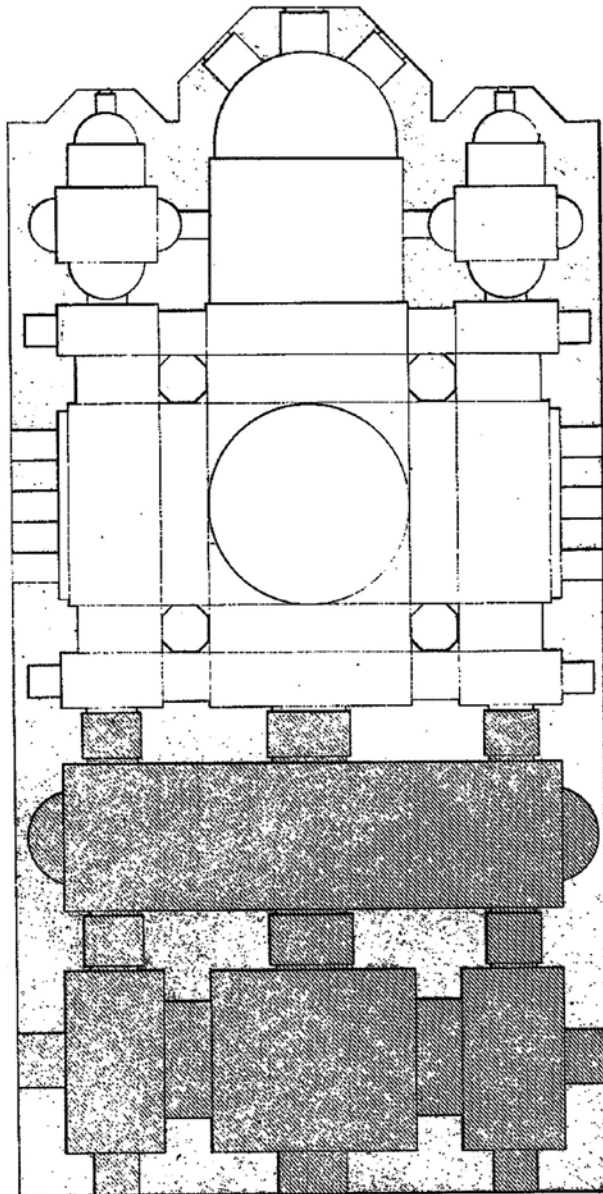

Fig. 4.

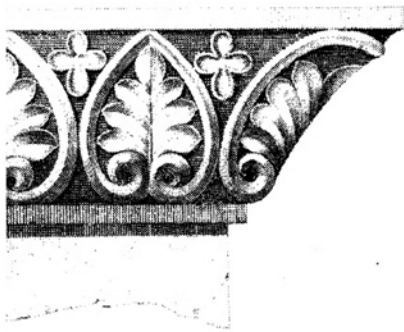
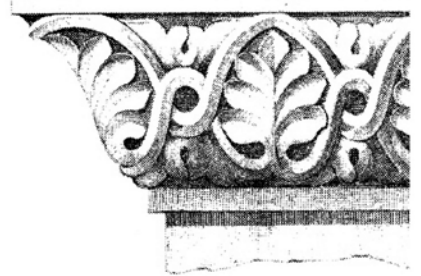

Fig. 5.

Mètres

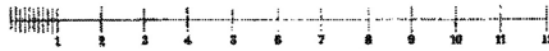
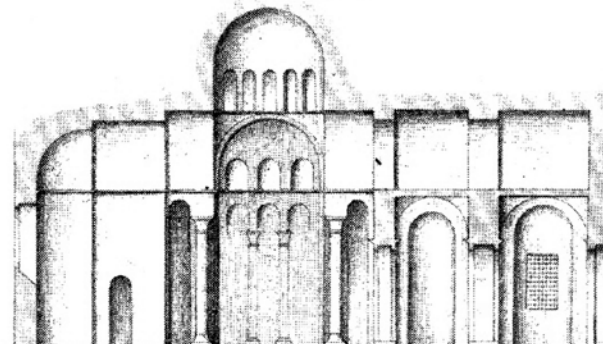

Fig. 2.

Mètres

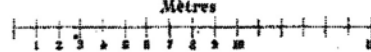

Fig 3.

ÇİZİMLE İLGİLİ AÇIKLAMA

Kaynak: "Les Anciennes Eglises Byzantines de Constantinople"

"Şekil 1'de kilisenin planı görülmektedir. İç siyah taralı kısım narteks (giriş holü=günümüzde son cemaat yeri olarak kullanılan alan) bölümüdür.

Şekil. 2'de kilisenin düşey kesiti görülmektedir.

Şekil. 3, 4 ve 5'deki detaylar narteks'deki kapıların korniş süslerini ve sütun başlarını göstermektedir.

Kilisenin dış tarafları bir İstanbul yangınında hasar görmesine rağmen, iç bölümü iyi muhafaza edilmiştir. Yüksek bir tepe üzerinde bulunan kilise Haliç'e yukarıdan bakmakta ve çevresinde geniş bir bahçesi bulunmaktadır."

mezbûrun câmi'-i şerifinin sekiz medresesini binasından sonra, imaret binasına dek mescid-i imaret olmağla böyle şöhret bulmuşdur. Minberini Şeyhül-İslâm İshâk Efendizâde Ahmed Efendi vaz' eylemiştir ki, Selanik kadısı iken feth-i Belgrad târihlerinde vefat eylemiştir. Mescid-i mezkûrun mahallesi vardır."

Anlamı:

"Yarhisar Camisi yakınındaki

Caminin şadırvanı.

Eski İmaret Mescidi."

"Fatih Sultân Mehmed'indir,. kiliseden dönüştürülmüştür. Ayasofya vakfına bağlıdır. Sultan, Fatih camisinin sekiz medresesini yaptıktan sonra, imaret binasını yaptıran kadar mescidi imaret olarak tanımıştır. Minberini Şeyhülislâm İshâk Efendizâde Ahmed Efendi koydurmuştur ki, Selanik kadısı iken Belgrat'ın fethi sırasında ölmüştür. Mahallesi vardır."

Mîmârîsi

Caminin giriş bölümünden sonra binanın narteks bölümü (hol=son cemaat yeri olarak kullanılan bölüm) gelmektedir.

Buradan da harim olarak kul-

lanılan ana kubbenin yer aldığı kısma geçilir.

Caminin ortasındaki ana kubbe, dört büyük kemerle dört paye (kolon) tarafından taşınmaktadır. Ana kubbe yüksek bir kasağın üzerine oturur. Harimdeki pencereler ortamı aydınlatmaktadır.

Kubbeyi taşıyan kasnak dıştan ince yarım sütun demetlerine binmiş kademeli kemerlere sahiptir ve dalgalı testere dişi tuğlalardan oluşan kornişler ile süslenmiştir.

Giriş holü ile narteks'in üst tarafı çapraz tonozlarla kaplanmıştır. Binanın dış cephesi iki sıra taş ve dört sıra tuğladan inşa edilmiştir. Eğimli bir arazide inşa edilen binanın altında, ana binanın plânına uygun olarak oluşturulmuş bir mahzen (sarnıç) vardır. Bahçesinin alanı 300 m², iç kısmının alanı 273 m² dir. Cami, 1955 yılında Vakıflar İdaresi tarafından onarım geçirmiş, ancak minaresi yıkılmış ve daha önce tek şerefeli olarak inşa edilmiş olan minaresi onarılmadığından, geriye sadece kaidesinin kalıntısı kalmıştır.

Cami 1990 yılında tekrar onarılacak tabanına ahşap döşeme yapılmış ve duvarları yeniren sıvanarak, bunlara ahşap eteklik eklenmiştir.

Caminin içinden bir görünüm.

Bir Kitap

Kadınlar
Saltanatı
(Devam)

**Ahmet Refik tarafından yazılan Kadınlar
Saltanatı isimli iki ciltlik kitabın birinci cildinin ilk bölümünün
son kısmını burada veriyoruz. Kitap tarihi gerçeklere dayanarak
yazılmıştır ve her olayın kaynak bilgisi dipnotlarla verilmiştir.
Not: Tarih tekerrürden ibarettir (Ata sözü)**

**Ahmet Refik
Kadınlar Saltanatı
Çeviren. H. Veysel Güleriyüz**

Saray erkânı arasında bu gibi olaylar her zaman olur, Sultan İbrahim hiç birine önem vermezdi. Zevk ve eğlencesine engel olmayan her şey, onun gözünde eşitti. Sarayda her zaman hasekilerle ilgileniyor, Samurlar içinde, zevk ve sefa ile, zevke boğulmuş bir şehinşah hayatı geçiriyordu. Devlet erkânının birbirini çekememezliğini, rüşvet yemelerini hiç göz önüne almıyordu.

Sultan İbrahim sarayın ve devletin yönetimini bu nedenle unutmuydu. Kadınlar saltanatı bütün hırsları, bütün rekabetleri, yağmaları ve rüşvetleriyle hüküm sürüyordu. Sonunda, yönetimin düzensizliğinden, devletin düşkünlüğünden ulema (*) sınıfı da yararlanmaya başladılar.

(*) *Ulema: Osmanlı devrinde yüksek ilim ve fıkıh âlimleri. İlim adamları.*

Ulema, alış verişle ilgilendikleri sırada, vezirler de padişahı avutmaya uğraşıyorlardı. Sultan İbrahim zamanında dört sadrazam birbirine rakip olmuştu: Kara Mustafa Paşa, Sultanzâde Mehmed Paşa, Boşnak Salih Paşa, Hezarpâre Ahmed Paşa. Bu sadrazamların hiç biri de Sultan İbrahim'e yaranmaya başarılı olamadılar. Saray erkânının hasetleri ve hileleri her birinin feci şekilde ölümüne neden oldu.

Sultan İbrahim, tahta çıkışından itibaren, katillere başlamıştı. Felakete ilk kez uğrayan da, Emirgüneoğlu oldu. Dördüncü Sultan Murad'ın kadınlardan hoşlanan kardeşi, artık «Emirgüneoğlu'nun, vücudunun gerekli olmadığını» anladı, yok edilmesini emir etti. Emirgüneoğlu'nun Kağıthane'de yaptırdığı konaklar ve bahçeler Sultan İbrahim'e, Rumeli Hisarı'ndan yukarıdaki Feridun Bahçesi de (Emirgan) Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya geçti (H.1051).

Sultan İbrahim «Dini bütün Valide Sultan Hazretleri» nin de sözünü dinlemedi, sarayda en çok nüfuz sahibi olan Silahdar Paşa'yı bile katletti. Silahdar Paşa, sarayda, valide sultan yanında, eskiden sahip olduğu itibara güvenerek, Sultan İbrahim zamanında da aynı nüfuzu yürütmek düşüncesindeydi. Fakat «devrin değiştiğini» düşünemedi (*). Sonuçta, Sultan İbrahim'in hışmıyla telef olduğu gibi, Valide Kösem Sultan ile aralarında haberleşmeyi sağlayan aracı kadın da feci bir surette boğduruldu. Bu gibi işler sık sık oluşur, vilayetlerde kesilen başlar birbirbire «Asitane-i Saadet (İstanbul)» 'e getirilirdi. Bazen bu adamlar buldukları yerde gömülürlerdi. Sultan İbrahim rüşvet ve zulüme kendisi için izin verir, Fakat başkalarının yaptıkları

rı zulümlere tahammül edemezdi.

(*) *Naima. Cilt 4, Sahife 14.*

Faik Paşa, ak sakallı bir yaşlı olduğu halde, rüşvetten ve zulümden usanmamıştı. Sultan İbrahim, Faik Paşa'yı Yalı Köşkü'ne çağırıldı. İfadesini aldı. Sonunda Şeyhülislam Yahya Efendi'nin fetvası ile Bostancı'ya boğdurdu. «Cesedini sanayına» bıraktı. Aynı felakete, daha fazla olarak, Sadrazam Kara Mustafa Paşa da maruz kaldı. Kara Mustafa Paşa dirayetli ve cesser bir vezirdi. İktisata, maliyeye çok uyardı. Bu sebepten, halkın düşmanlığını kazandı, öldürüleceğini hissedemez yeniçerileri ayaklandırmaya girişti. Sultan İbrahim bu girişimi haber alınca, vezir-i azam ne yapacağını şaşırıldı. Sultan İbrahim inanmadı, sadrazamın yalanını yüzüne vurdu, sözüne ve yemin etmesine de zerre kadar önem vermedi; nihayet:

-Hep sözlerin boşunadır, ben ispat edecek adam bulurum.

Dedikten sonra, bostancıbaşı'ya emir verdi:

-Al şunu!

Bostancıbaşı, bu emri yanlış anladı. Sadrazam bu yanlışlıktan yararlanarak kaçtı. Sultan İbrahim, Kara Mustafa Paşa'nın kaçtığını duyunca, bostancıbaşı'yı azarladı, hiddetinden kalıbına sığamadı:

-Tiz kafir. Ya başı, ya başın.

Diye bağırdı. Artık ondan sonrası bostancılar tarafından yerine getirildi. Kara Mustafa Paşa otlar arasından alçakça çıkarıldı, kafası ve yüzü parçalandı, Sultan İbrahim'in;

-Katil edip meytini (cesedini) getirsinler!

Emri üzerine, veziri azamın cesedi bir beze sarıldı, kanlar içinde, huzur-u hükayuna getirildi. Sultan İbrahim, bununla da kanmadı, Kara Mustafa Paşa'nın kethüdasını da kahve içerken boğdurdu, cesedini Ağa Kapısı önüne bıraktırdı.

Kara Mustafa Paşa'nın yerine Sultanzâde Mehmed Paşa sadraçam oldu (H.1053). Mehmed Paşa, Rüstem Paşa hanedanıydı. Validesi sultan olduğu için (Sultanzâde) diye şöhret bulmuştu. Gençliğini Harem-i Hümayun'un has odalarında geçirmiş, güzelliği ve zerafeti nedeniyle (Civan Kapucu Başı) adıyla şöhret almıştı. Mehmed Paşa, Mısır'da servet kazanacak kadar zeki idi. Beşiktaş'ta çok güzel bahçeler yaptırdı. Azak seferinde, Allah'ın garip bir izniyle, başarı gösterdi. Kara Mustafa Paşa, Civan Kapucu Başı'nın nü-

fuzunu çekemedi. Yerine vezir olmasından korktuğu için derhal Şam'a gönderdi. Fakat sonuçta korktuğuna uğradı, sedaret mevkiini yine Sultanzâde işkal etti.

Sultanzâde gayet nazik, refah ve istirahat almış bir vezirdi. Mevkiini korumak için, sarayda daima Sultan İbrahim'in mizacına ve meşrebine göre söz söylerdi. Mehmed Paşa, Sultan İbrahim'in, heveslerini en çok gösterdiği bir zamanda, sedaret mevkiini almıştı. Paşanın dalkavuklukları ve riyaları Sultan İbrahim'in dengesizliklerini bu nedenle arttırdı. Özellikle

le Kara Mustafa Paşa'nın feci bir surette katli üzerine, Mehmed Paşa da hayatından korktu. Sultan İbrahim'in en akla uymayan emirlerini yaptı, dalkavukluğu aşırıya vardırdı. O dercede ki, padişah bile Mehmet Paşa'nın hareketine şaşırırdı. Bir gün, Mehmed Paşa'ya bu hareketinin nedenini sormak istedi, padişah ile vezir arasında şu

yordu. Fakat «padişah safi meşrep» bu sözlere derhal inandı. Artık ondan sonra, havailiklerine karşı edilen itirazları dinlemez oldu. Çevresinden bazıları kendisine nasihatta buldukça, kemal-i gazapla yüzlerine bakar:

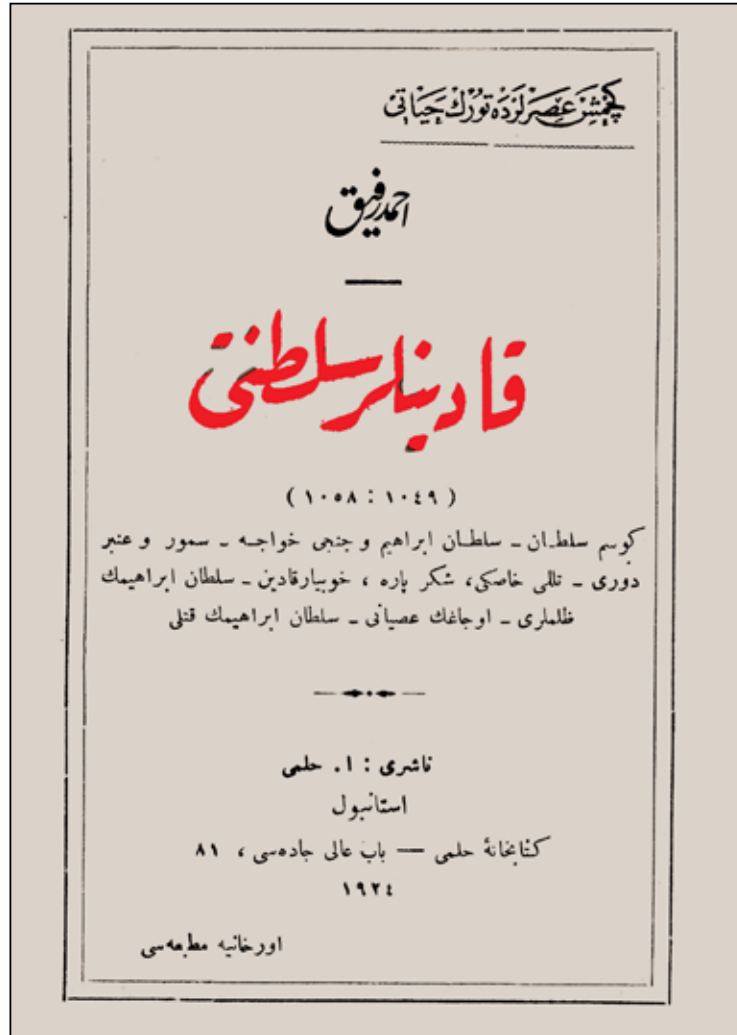
-Sizin sözünüz garzdır (*). Bana lalam böyle talim eyledi ki bizden hata olmaz. Zuhur eden şeyler de bir hikmet-i hafiye olur. Siz bilmezsiniz.

(*):Garz: İğneleme, eksikleştirme.

Dedi. Ancak, gereğinde Mehmed Paşa'yı azarlar, aklının yerinde olduğuna inanan Sultan İbrahim, kendisine bu nasihati vereni de azarlamakta kusur etmezdi. Bazen, git-tikçe şiddet gösterir, Mehmed Paşa'ya hattı hükayun gönderir, içinde haysiyete dayanan bir sürü şiddetli sözlerden sonra:

-Bre meşveli yapılı kadun. Bre karpuz kıyafetli pezevenk. Ecdadım Medine'ye bu kadar mücevher ve mal göndermişler. Adam gönderip anda olan mal ve müceheri ne çok götürdün. Ve senin derini soyup hemen doldururmam mukadderdir. Şöyle bilesin (*).

(*): Naima: Cilt 4, Sahife 203.

Kadınlar Saltanatı kitabının Osmanlıca kapağı.

konuşma geçti::

-Lalam Mustafa Paşa kah bana itiraz ederdi, ve bu iş makul değildir derdi. Senden hiç onun gibi söz işitmedim, ve şaşırmadın. Tüm sözlerinin aslı nedir?

-Siz yer yüzünün halifesi, zıllullahsınız. Sizden hiç hata olmaz ki itiraz edeyim. Makul görülen bazı olaylar oluşursa, onun içinde bazı hikmetler vardır ki bize malum değildir. Onun için inkar ve redde cüret edemem.

Mehmed Paşa, bu sözleri Sultan İbrahim'i kandırmak, başını felaketten kurtarmak için söylü-

Diye tehdit ederdi. Mehmed Paşa, Sultan İbrahim'in bu hallerinden korkardı. Bazen, samimi dostlarına padişahın hattını gösterir, dişlerini sıkarak:

-İşte bir alay hakarete uğradım. Benim halim ne olacak?

Diye şikayet ederdi. Menmed Paşa, Ravza-i Mutahhara'ya ecdadının gönderdikleri mücevherleri de Sultan İbrahim'in araştırmaya başladığını görünce üzülmüş, kendisine:

-Şimdilik ferman padişahındır.

Diyebilmişti. Nihayet Girit seferinin tedarikleri arasında Sultan İbrahim'e bu meseleyi unutturmayı başarmıştı.

Sultan İbrahim, hasekilere para yetiştirmek, zevk ve sefası-

nı devam ettirmek için en ufak hediyelere bile tenezzül ederdi. Bir defa, kaptan Piyale Paşa, Akdeniz'e sefere gitti. Trab-lus Garb'a geldi. Maiyetinden Humaroğlu'nu gönderdi. O çevrenin reisi Mehmed Dayı'yi davet etti. Dayı gazaba uğrayacağından korktu. Padişaha iki sofralık altın, iki sofralık gümüş sahan, fazla olarak altın kelleler takdim etti. Piyale Paşa bu hediyeleri alınca ısrar etmedi. Doğru İstanbul'a geldi. Hediyeleri padişah ile sadrazam arasında bölüştürdü. Altın kelleleri de kendine sakladı. Meğer seferden önce Humaroğlu'nun bir kabahatinden dolayı kendisine birkaç değnek vurmuştu. Piyale Paşa'nın altın kelleleri sakladığını görünce, derhal Cinci Hoca hazretlerine müracaat etti. Me-sele «maruz paye-i saltanat mesir» kılındı. Sultan İbrahim, altın kellelerin hırsı ile Piyale'yi çağırdı. Humaroğlu ile yüzleştirdi. Bostancıları üşüştürüp berbaht Piyale'yi boğdurdu. Sultan İbrahim altın sahanları, kelleleri zapt ettiği gibi, daha önce katledilen erkân-ı devletin de mallarına el koydurdu. Buna karşın da, ulemanın ve diğer devlet erkânının memleketi yağma etmelerine ses çıkarmadı.

Sadr-ı Rum'dan Meid Ahmed Efendi, damadı Kudüs'ten azl edilmiş Memik Zade Çelebi'yi kadılıklardan birine tayin etmek istedi. Sultan İbrahim'e söylemeye cesaret edemedi. Nihayet sadrazama bir haber gönderdi:

-Ben anmağa korkarım. Siz saadetli padişahımız yad buyurun. Damad-ı dailerine Şam kazasını tevcih münasıptır. Ve Kudüs'ten Şam'a lütf-u azimdir.

Dedi. Sadrazam Mehmed Paşa, hamd ettiği efendinin hatırını kırmadı, meseleyi Sultan İbrahim'e arz etti.

Sultan İbrahim bu maruzat üzerine biraz düşündü, ve şu suali sordu:

-Mısır ve Şam hangisi büyüktür?

-Padişahım Mısır büyüktür.

-İmdi Mısır'ı verdim.

«Memekzâde inayet-i sultan, belki iradat-ı rahman ile» Mısır kadılığına nail oldu.

Sultan İbrahim, kadılıkları vermekte bu derece rahat davrandığı sırada, devlet erkânı da mevkilerini temine çalışıyorlar, rakıplarını İstanbul'dan uzaklaştırmaya bakarlardı. Örneğin, o sıralarda Budin'den gelen Mubtafa Paşa'nın dirayet ve meziyeti nazarı dikkati celb etti, «veziri azam olsa gerekir» diye kendisine isnad edebildiler, hizmetine karşın takdir edilerek Sivas'a gönderttiler. Zavallı Mustafa Paşa: «Bu babda benim cürmüm yoktur. Ancak halkın lisanına hak bile versin. Bizi bizar etmeye sebep oldular» diye yana yakıla Sivas yolunu tutmuştu.

Ancak, dedikoduya yalnız devlet erkânı kapılmıyordu, Sultan İbrahim'in hemşireleri de devlet işlerine karışırlar, kocalarını kurtarmak için hasımlarını Sultan İbrahim'in gözünden düşürürlerdi. Meksud Paşa'nın kemal-i sadakatle hizmeti bile kendini felaketden kurtaramamıştı: Sultan İbrahim'in eniştesi Nakkaş Mustafa Paşa, Mısır'a vali oldu. Fakat beceriksizliği yüzünden hazineye altı yüz kese noksan gösterdi, yerine Maksud Paşa getirildi. Paşa, paranın bir kısmını tahsil etti, bir kısmı da kendisinden İstanbul'da, hapis ile, haciz ile tahsil olundu. Fakat Nakkaş Paşa'nın zevcesi Maksud Paşa'ya kızdı, Paşayı Sultan İbrahim'in gözünden düşürmeye çalıştı. Buna sadrazam Mehmed Paşa da katıldı. O da, vaktiyle kendisi Mısır'da iken vaz etmiş olduğu kuralları Maksud Paşa'nın feshetmesine hiddetlendi. Nihayet Sultan İbrahim'e Maksud Paşa'yı şikayet etti: «Kara Mustafa Paşa'ya muhabbet için padişahıma sihir ettirdi» diye bu sebepten iftira attilar. Sultan İbrahim fena halde hiddetlendi, kendisiyle görüşenlere Maksud Paşa'dan söz ettikçe:

-Maksud Mısır'da ol

Arnavut'da sihirbazlar ararmış.

Vallah billah gördüğüm gibi öldürürüm.

Demeye başladı. Maksud Paşa İstanbul'a ayağını basar basmaz, soru sorulmadan boğduruldu, cesedi Ayasofya önüne atıldı.

Sultan İbrahim, bazen Davudpaşa tarafına gider, orada Deli Kasım'la görüşürdü. Deli Kasım, Sultan İbrahim'in emriyle bahçesinin tahrip edilmesinden pek müteessir olmuştu. Padişahın araba ile dönüşünde karşısına çıktı, atının ayağına kapandı. Sultan İbrahim'in iltifatına mazhar oldu. Sultan İbrahim arabasını durdurdu. Deli Kasım Ağa ile vüzeradan, vükeladan söz etti. Nihayet söz Kara Mustafa Paşa'ya intikal etti. Sultan İbrahim, Kara Mustafa Paşa'nın aldatmasını bir türlü unutamıyordu:

-Ne dersin, Koca Deli. Arnavut öldürülmeli değil mi?

-Padişahım, ta küçükten beru böyledir.

-Ya. Sen onun küçüklüğünü ne bilirsin?

-Padişahım. Ol benim hizmetkarım idi. Altı ay atımı tımar etmiştir.

-Ya sen ecdadıma kaç yıldır hizmet edersin?

-Atmış yıldır ecdad-ı azama hizmet ederim. Hala seksen yaşındayım.

-Behi Deli Koca. Doğru etmişsin.

Artık bu iltifat üzerine Deli Kasım yüz buldu, yerlere kapandı, padişahı istihama başladı:

-Padişahım burada talim görürsünüz, şikayet ederim, bana sen zulm ettin. Bahçeciğimi harap ettirdin. Ben kime varayım.

-Elem çekme yine yaptırırım.

Sultan İbrahim yalnız Deli Kasım'ın bahçesini yaptırmakla kalmadı. Deli Kasım'dan pek hoşlandı, onunla senli benli görüşmeye başladı. Hatta fazla bir teveccüh de göstermek istedi, yakında doğacak şehzadeyi ima ederek:

-Yolda bir gelecek vardır.

Eğerçi Kasım adlı padişah olmamışdır, ama senin hatırın için

onun ismini Kasım koyarım.

Dedi, O günden itibaren Deli Kasım'ın nüfuzu artmış, padişah nüfuzuna tapanlar için muhterem bir kişi olmuştu.

Sultan İbrahim bazen Edirne'ye gzmeye giderdi. Fakat maiyetine vüzera ile kazaskerlerden kimseyi almazdı. «seyir ve teferrüce giderim. Vezir ve kazaskerler bile olursa her taraftan halk üşüşüp seyir ve teferrüce mani olurlar. Davası ve şekvası olanlar divaha varsınlar» der, yanına Cinci Hoca ile dostlarından başka kimseyi almazdı. Sultan İbrahim'in seyahatini duyan yoldaki kadılar telaşa düşerlerdi. Padişahın önünden ağalar gidip hazırlık görürlerdi. Bazıları padişahı daha iyi bir yerde oturtmak için kadılar tarafından Sultan İbrahim'e tezkere yollatırlardı, padişahın bu sebepten hiddetini mucib olurlardı. Bir devfasında, Suytan İbrahim tezkere yazan naibi huzuruna getirdi, kemal-i hiddetle:

-Bu kağıdı sen mi yazdın?

Dedi. «Evet!» cevabını alır almaz:

-Sen bir naib parçası iken bana neden yazı yazarsın. Alın şunu katl edin.

Diye emir etti. Bostancılar derhal naibin yakasına yapıştılar, nihayet Silahtar Paşa'nın şefaati ve padişahın affı üzerine bıraktılar. Bu felaket bütün kadıları ürküttü. Nitekim Çorlu kadısı, bir kere, korkusundan kaçtı. Yerine, kasabadan bir ihtiyar kadı nasb edildi. Sultan İbrahim yolda haramları öldürterek gitti. İçlerinden biri, katil fermanı işitir işitez:

-Ben yeniçeriyim.

Dedi, Sultan İbrahim:

-Ben dahi padişahım.

Diye mukabele etti. Yeniçerinin ellerini ve ayaklarını kırdırıp çarşı içine attırdı.

Bazen aklına gelir, Edirne'nin odununu beğenmezdi:

- İstanbul'un odunu iyi ve ateşi güçlüydü. İstanbul'dan odun getirsinler!

Diye emir buyururdu. Denhal

İstanbul'dan yüklerle odun hammallarla, karadan Edirne'ye getirilirdi. Halk, padişahının bu hallerinden üzüntüye düşmüştü. Sultan İbrahim Edirne'ye odun getirtmekle meşgulken, İstanbul'da yeniçeriler padişah-tan cülus bahşışı alamadık diye sızlanırlar, camilere ve meydanlara kağıtlar bırakırlar, Sultan İbrahim'i İstanbul'a dönmeye mecbur ederlerdi.

Sultan İbrahim'in aklında düzelme eseri görülüyordu. Kandilli bahçesine kayıkla giderken denizin dalgalı olmasına kızır, hırsını bostancıbaşı'dan alırdı (*).

(* *Kara Çelebi Zade. Ruzname, zeyil.*

Kışın, İstanbul'dan Ederne'ye odun getiren padişah yazın da Bursa'da, Keşiş Dağı'ndan kar getirsinler! Diye emir ederdi. Hatta, Bursa kadısı, Sultan İbrahim'in gazabından korktuğu için bizzat kar getirmek için dağ başlarında dolaşırdı. Nihayet biçarenin karlar altında helak olduğu işitildi. Sultan İbrahim bu hallerden üzüntü duymazdı. Yerine sarayın çamaşırcı kadınının akrabasından Sahaf Şeyhizâde'ye verdi. Bir müddet sonra, kadının olmadığı haber alınınca yeni nasb edilenin azline karar verildi.

Sultan İbrahim'in bu halleri cülusundan beri devam ediyordu. Kara Mustafa Paşa zamanında, Harem Has Kethüdası kadın için beş yüz çeki odun ferman etmişti. Kara Mustafa Paşa mühim işlerle meşgul olduğu sırada odunları göndermekte acele etmedi. Bir gün, vezir, divanında önemli konularla ilgilenirken Sultan İbrahim haber gönderdi, Kara Mustafa Paşa'yı alel acele içeriye çağırdı. Mustafa Paşa huzura girince, Sultan İbrahim kaşlarını çattı, Mustafa Paşa'yı azarladı, ve sordu:

-Kethüda hatuna ferman ettiğim odun bu vakte kadar niçin verilmedi?

Kara Mustafa Paşa:

-Tenbih edelim verilsin!

Dedikten sonra, kendisini zapt edemedi:

-Padişahım ben senin veziriyim. Divanı bozdurup bu makule cezai maslahat için beni çağırırsın. Beş yaz çeki odun on beş bin akçe eder. Bu kadar şeyi tahsis için beni getirip emuru mahmemyi tavik edersin. Bana riayet ve hazine ve serhadler ahvalini sormazsın.

Diye padişaha mükemmel bir ders verdi. Fakat yeni vezir, Sultanzâde, padişaha karşı bu gibi cesaretleri göstermekten uzaktı. Sultan İbrahim'e daima nazikane muamele eder, her hafta paralar ve hediyeler takdim ile, kendi de rütbeleri para ile satmaktan geri durmazdı. Halk, ekseriyet üzere, bu hallerden nefret ederdi. Sultan İbrahim'in gazabından herkes korkardı. En çok endişe eden de, Sadrazam Sultanzâde idi (*).

(* *Katip Çelebi. Fezleke. Cilk 2, sahife 303. «Bu padişahın böyle acaip olmasına bais Mehmet Paşa'dır. Zira mezbur gayet medahin idi».*

Sultanzâde'nin sarayda en önemli rakibi, Hanya fatihi Yusuf Paşa idi. Yusuf Paşa, senelerden beri devam eden Girit seferinde büyük başarılar elde etmişti. İstanbul'a geldiği zaman, Sultan İbrahim'in teveccühünü kazanmayı başardı. Aslında Yusuf Paşa, sadrazamla dosttu. Fakat bu dostluk pek zayıftı. Her iki taraf ta kalben birbirini devirmeye çalışıyorlardı. Sadrazam, Yusuf Paşa'yı İstanbul'a bile sokmak istemiyordu, Hanya'dan Mısır'a gitmesi için hattı hümayun aldı. Yusuf Paşa anızın İstanbul'a gelince, Sultanzâde ne yapacağını şaşırıldı. Yusuf Paşa'yı hemen Sultan İbrahim'e çekti. Paşaya her ne verildiyse kullanıldığını, Hanya için pek çok para sarf edildiğini, neticede birkaç esir ile iki kırmızı somaki direkden başka bir şey getirmediğini söyledi, Sultan İbrahim'in en çok damarına bu dokundu. Sultan İbrahim bir gün bastan-

cıbaşıya:

-Alın şunu!

Diye Yusuf Paşa'yı hapsedirdi. Paşa yalvardı, hizmetlerini sayıp döktü, nihayet Cinci Hoca'nın ve Kösem Sultan'ın şefaatiyle canını kurtarabildi. Bu sefer, Paşa da sadrazamın aleyhine sözler söylemeye başladı. Girit seferine sadrazamın rızası olmadığını, Galata'daki bir yahudiden seferin geciktirilmesi için atmış bin filori rüşvet aldığını, geciktirmede başarılı olamayınca askere mühimmat göndermekte ihmal ettiğini anlattı. Kendisinin bu sebepten dolayı katline yürüdüğünü söyledi. Sultan İbrahim bu sözlere de inandı, Sultanzâdeye hattı hümayun gönderdi, sadrazamlık mühürünü aldı, Boşnak Salih Paşa'ya verdi. Salih Paşa ise Sultanzâdeyi bu nedenle uzaklaştırmaya karar verdi. Niğbolu ve Bolu sancaklarını arpalık vererek Girit'e memur etti. Bu durum Sultanzâdeye çok etki etti. O derece ki, hemen Girit'te hastalandı, birkaç ay sonra da öldü (1056).

Fakat Yusuf Paşa, makamını gene sağlayamamıştı. Sultan İbrahim kadına düşkün olduğu gibi mala ve paraya da son derece hırslıydı (*). Haremdeki mücevherleri getirmek derecelerinde mala istek gösteren padişah, Sultanzâdenin Yusuf Paşa hakkındaki sözlerini bir türlü unutamıyordu. Özellikle mal konusu Sultan İbrahim'i düşündürüyordu. Yusuf Paşa'dan intikam almak, malları meydana çıkartmak için vesile arıyordu. Halbuki Yusuf Paşa'da maldan eser yaktı, iffet ve ahlakı ganimet elde etmesine engel olmuştu. Yusuf Paşa, ne kimsenin malını gasp eder, ne de kimseye fazla birşey verirdi (**).

(*)-«Vezir-i sabıkanın söylediği sözler kalb-i padişahide ukde kalıp mala müteallik kelmet olmakla hatırdan gitmemiş idi.» Naima cilt 1, Sahife 177.

(**)-Mehmed Halife, Tarih-i Gulmani.

Saray erkanı ise bu kadar fehtikten sonra Yusuf Paşa'nın servet sahibi olmasını ümit ediyorlar, her biri birkaç esir hediye alacaklarını zannediyorlardı. Bu zan boşa çıkınca, Sultan İbrahim'e Yusuf Paşa aleyhinde yalanlar uydurmakta kusur etmediler. Hemen her gün, Sultan İbrahim'in huzurunda Yusuf Paşa'nın eksikliklerinden ve ihmallerinden söz ettiler:

-Padişahıma iki taş direk getirdim. Zahir bu iki taş direk gazaya sarf olunan bu kadar büyük kese (büyükse) kıymetli cevher olmak gerekir.

Diye Yusuf Paşa'nın hassaslığını ima ederlerdi.

Sultan İbrahim bu sözlere kandı, Yusuf Paşa'yı birkaç kez azarladı, yine affetti. Devlet erkanı yalanları elden bırakmadılar. Bir gün, Sultan İbrahim Yusuf Paşa'yı iyice sıkıştırmaya karar verdi. Huzuruna çağırıldı, bahane olarak;

-Elbette iç ilinde olan beylerbeyleri ile hemen git, geride kalanları bütün al.

Dedi. Yusuf Paşa Sultan İbrahim'in anacını anlamıştı. Tabiyatını bildiği için daima yumuşatıcı sözler söylerdi. Gemilerin hazır olmadığını, deniz seferinin mevsiminin geçtiğini, şimdi gidilemeyeceğini söyledi. Sultan İbrahim bu cevabı fırsat bildi, Yusuf Paşa'ya bağırmağa başladı:

-Sen bir hizmet mi ettim sanırsın? Bu kadar hazine mi sarf eyleyip akibet bir alay kişiyi katl etmeyip ve boş olarak evlerine gönderdik.

Yusuf Paşa cevap verdi:

-Evet hazine sarf eyledik. Ama kelimet-i Allahı âlâ edib, edayı sarf kahr-ı padişahı tezlil ve bir kelime-i azimeyi memalik-i mahruseye zam eyledim. Aman dileyen küffarı katl edip, alem ve mallarını almak bir iş değildir. Lakin akibeti ve him olan nakz-ı amandan sakındım. Ve ben kadir olduğum mertebe ile hümayununuzda hidmet ettim.

Bu cevap Sultan İbrahim'i bu

nedenle öfkelenirdi. Gözlerini Yusuf Paşa'ya dikti.

-Ne yabana söyler. Sana var git dedim. Durma, git. Yoksa seni katl ederim.

Dedi. İşte o zaman, memleketete ettiği bütün hizmetleri, Girit seferinde gördüğü bütün eziyetleri gözünün önüne getiren, Sultan İbrahim'in hırsı vezirler elinde olduğunu bilen Yusuf Paşa, merdane ısrar etti:

-Şimdi vakti değildir, gidilmez.

Sultan İbrahim derhal Bostancıbaşıya:

-Al şunu.

Yusuf Paşa metanetini elden bırakmadı. Kahraman vezir gözlerini sert bir şekilde dikti:

-Hemen öldür. Ne durursun.

Diye bağırıldı. Bostancıbaşı paşayla beraber pür hiddet, dışarı çıktı.

Sadrazam Salih Paşa bu felakete çok üzüldü. Paşanın katlini mümkün olduğu kadar geciktirdi. Sultan İbrahim'in ayaklarına kapandı, mert ve fedakar vezirin kaybına engel olmak istedi, hemşehrilik hissi ile gözyaşı bile döktü. Fakat paşana ricaları hiçbir sonuç oluşturmadı. İffet ve namusu, sadaket ve cesareti ile bilinen Yusuf Paşa, haset ve ihtiras yüzünden mahvoldu.

Sultan İbrahim, Yusuf Paşa'yı boğdurtttuktan sonra, pişman oldu. Damatlığa kadar yükselttiği vezirinin naşını huzuruna getirtti. Bedbaht kahramanı sarı, boğazı sıkılmış, ruhsuz görünce, yanaklarını okşadı:

-Ne güzel, kırmızı elma gibi yanakları varmış! Yazık oldu kıydım.

Diye üzüldü (1055).

Sultan İbrahim'in İstanbul'daki hayatı, bu gibi işlerle geçiyordu. Bir kez, Anadolu Beylerbeyi Derviş Mehmed Paşa onbin kuruşluk hediye gönderdi. Fakat bu kadarı makbule geçmedi, yirmibin kuruş talep edildi. Nihayet Derviş Mehmed Paşa'nın Anadolu eşkiyaya katılacağı anlaşılınca bu talepten de vazgeçildi.

Sultan İbrahim itirazsız idraksizliğini gittikçe arttırıyordu.

Gündüzleri kah tahtıran ile, kah atla, kah araba ile gezmeye çıkıyordu. Sokaklarda şahane gezintiler yaparken, karşısına araba çıktığı zaman, çok kızardı. Hatta bunu için: «Arabalar şehire girmesin. Ve şehirde bir kişi arabaya binmesin. İstanbul içinde bir daha görmeyim» diye emir etmişti (*).Padişahın bu emrine herkes itaat eder, sokaklarda araba geçtiği görülmezdi.

Sultan İbrahim içine sıkıntı bastığı zaman, sarayda Cinci Hocaya okutur, bazen de kendisini okutmak için meşhur şeyhlerin ziyaretine giderdi. Yine bir gün, Davudpaşa'da, Çınarağacı civarında, bir şeyhe okutmaya giderken tesadüfen önüne bir araba çıktı. Sultan İbrahim son derece hiddetlendi, emirlerinin yerine getirilmemesinden gazaba geldi:

(*Mehmed Halife, *Tarih-i Gulmani*.

-Tiz veziri çağırın!

Dedi. Saraya, divan-ı hümayuna birbiri arkasına adamlar gönderdi. Sadrazam Salih Paşa ikindi divanına hazırlanırken birbenbire padişah tarafından çağırıldı. Derhal bir ata binip koştu. Sultan İbrahim sadrazamı görür görmez:

-Ben arabalara yasak etmişken niçin benim emrim tutulmaz. Ben padişah değilmiyim. Tiz bugün.

Diye avazı çıktığı kadar bağırdı. Zavallı Salih Paşa perişan bir hale geldi. Yalvardı, yakardı, Sultan İbrahim bir türlü dinlemedi:

-Tiz boğun!

Diye hiddetle, gazapla bağırdı. Ağalar, hademeler ne yapacaklarını şaşırıldılar. Sadrazamı boğmak için hiçbir alet bulamadılar. Nihayet şeyhin evindeki hortumu getirdiler, bedbaht Salih Paşa'nın o dakikada işini bitirdiler.

Sultan İbrahim, bu cirayetden sonra, mührü şerifi geçici olarak Kaptan Musa Paşaya, daha sonra da Defterdar Hazerpâre Ahmed Paşaya verdi (1057).

Ahmed Paşa İstanbullu, bir si-

pahinin oğluydu. Tavşantaşı'nda doğmuştu. Mektupçulukta yükselmiş, Kara Mustafa Paşa'nın tezkereciliğinde bulunmuş, daha sonra mevkufatçı, defter emini, defterdar olmuş, nihayet sadrazamlığa kadar çıkmıştı.

Yeni vezir Sultan İbrahim'in mizacına göre hizmet edilecek ibr karakterdeydi. Sultan İbrahim'in israflarını kabul eder, rüşvetlerin ve zulümlerin devamına iştirak ederdi. Devletin bütün varlık kaynakları Sultan İbrahim'in isteklerine ayrılmıştı.

Ahmed Paşa gayet mağrurdu. Akıl ve zekasına çok fazla güvenirdi. Kendisine nasihatte bulunanlara alay yollu kahkahalarla karşılık verirdi. Kiminle görüşse, ondan mutlaka bir menfaat beklerdi. Hayrı, menfaatine hizmetkar tutar, samimi hiçbir dost edinmeye çalışmazdı. Nüfuzuna itimat ettiği için gücünü aynen devam edecek sanırdı. Ahmed Paşa, Sultan İbrahim'e bütün varlığı ile hizmet ederdi. Valide Kösem Sultan, oğlundan usanmış olduğu halde, Ahmed Paşa daima Sultan İbrahim'i himaye ederdi. Kösem Sultan, oğlunun hoşlandıklarından bir an evvel kurtulmak, duçar olduğu hakaretin intikamını almak isterdi. Hatta Ahmed Paşaya haber gönderdi:

-Akıbet bu beni sağ komaz. Devlet-i âliden âlemi harabe vardır. Hemen cülus edesin.

Dedi, Sultan İbrahim'in hallini teşvik etti. Fakat Ahmed Paşa bu teşvike cüret edemedi:

-Beni öldürürse öldürsün. Ben ona söylemeye cüret edemem.

Dedi. Paşa, Sultan İbrahim'i memnun etmek için varını yoğunu feda ederdi. Ahmed Paşa'nın sarayında daima her türlü elbise, hediye, eşya, bohça bohça hazır durur, geceleri Sultan İbrahim'den birkaç defa adam gelir, paşadan eşya isterdi. Bir gece, hasekinin biri gelir, bin arşın klaptan (*) ister, Ahmed Paşa derhal iki büyük bohça klaptan gönderirdi.

(* Klaptan: Pamuk ipliğine sır-

ma katılarak eğirilmiş iplikten yapılmış kumaş.

Birkaç saat sonra biri gelir, Sultan İbrahim'in canı itr-ı şâhi (güzel bir koku) istemiş, Ahmed Paşa çarçabuk zeytinyağı şişesi kadar kocaman şişelerle yüzer, ikişer yüz miktar itr-ı şâhi gönderdi. Daha sonra alel acele saraydan bir haseki koşar, bu sefer de atlas giysiler içinde yirmi otuz şişe amber, keseler dolusu inciler takdim ederdi.

Paşanın bütün düşüncesi Sultan İbrahim'e yönelikti. Sarayında akla ve hayale gelmez, değerli ve nefis eşya toplar, güzel cariyeler besler, padişahın emrine daima hazır bulundururdu. Sultan İbrahim bu esnada gece yarısına kadar ahenkler ve zevkler arasında bitap kalırdı. Şevk ve huzur ile samura sarılmış, atlas giysiler içinde huzuruna sunulan inciler, amberler ve ipekli kumaşlar karşısında sadrazamını karşılar nüfuzunun azametiyile iftihar ederdi.

Padişah, nihayet, İstanbul'un kadınlarıyla da kanaat etmedi. Sivas beylerbeyi Vardar Ali Paşa'ya Ramazan'da bir memur gönderdi. «aid harçlığı» olmak üzere otuz bin kuruş göndermesini talep etti. Padişahın talebi bununla da kalmadı. Sivas'ta İbşir Paşa'nın gayet güzel bir zevcesi olduğunu işitmişti, onu da beraber getirmesini emretti. Paşa bu teklife karşı tereddütte kaldı. Memleketin ileri gelenlerini topladı. Sivas'ın ileri gelenlerine kendilerine düşeni hesap ettirdi, bu parayı tam olarak gönderemeyeceğini haber verdi. Sultan İbrahim ısrar etti, sürekli olarak adamlar gönderdi. Ali Paşa müteessir;

-Bu kadar akçeyi nereden vereyim. Halkın malını alıp kötülük mü yapayım?

Dedi, bu ihtiraslı istekleri şiddetle reddetti. Özellikle İbşir Paşa'nın eşini göndermek konusunda isyan etti:

-Bir Müslümanın eşini neden teslim edeyim?

Dedi. Sultan İbrahim, Ali Paşa'nın cevaplarını kabul etti. Fakat paşa, artık bu baskıya sonuç vermek için bir girişimde bulunmak istedi. Ali Paşa, halkın Sultan İbrahim idaresinden, memleketi ziyan eden zulümlerinden bıktığını görüyordu. Halkın düşüncesinin bu durumundan yararlanarak zulmü ortadan kaldırmak sevdasına düştü. Bu zulme memnuniyetsizliği gösterenlerin faaliyete girişildiği zaman birer birer kaçacaklarını, hatta bu girişimde menfaatlerinin ortadan kalkacağını görmedikleri takdirde de hiçbir yardımda, bulunmayacaklarını düşünmedi. Vardar Ali Paşa'nın girişimi, onurluydu. Paşa, Sultan İbrahim'in memleketi idare etmediğini, «hal ve akid saltanat taife-i nisvan elinde» olduğunu, beyler ve beylerbeylerinin az zamanda azl olundukları için yeni gelenlerin halka zulüm ettiklerini ileri sürdü. Üç yıl geçmedikçe uygun kişinin değiştirilmesini talep etti. Bütün ileri gelenleri topladı. Bu nedenle bir girişim yapmak istedi:

Ali Paşa'nın bu girişimini herkes alkışladı. Oldukça bir güç toplandı. Fakat toplanan asker, fırsattan yararlanarak, halkı yağma fikriyle toplamıştı. Ali Paşa'nın bu zulüme izin veremeyeceği anlaşılınca, toplananlar tümüyle dağılmaya başladı, yolda mallar gaspolundu, insanlar vuruldu, herkes eski baskıcı yönetimi de aramaya başladı. Ali Paşa memlekete lütuf yerine kahır etmiş oldu.

Sultan İbrahim, Ali Paşa'nın isyanını haber alır almaz, öldürülmesine İbşir Paşa'yı memur etti (1057). İbşir Paşa'nın Ali Paşa ile eskiden beri hukuğu vardı. Sultan İbrahim'in emrini aldığı zaman üzüldü: «hak söz söyleyen adamın üzerine nice varalım, haksız yere nice katl edelim?» dedi. Fakat Sultan İbrahim: «ya başı, ya başın!» deyince zorunlu olarak hareket etti.

Vardar Ali Paşa, İbşir'in girişimi

hiç gücenmedi. Hatta paşayı karşıladı: «ben padişaha asi değilim. İbşir Paşa. Çünkü size tevcih olunmuş. Mübarek olsun. Benim şer-i davam vardır» dedi. Topladığı kuvvetle İstanbul'a doğru yola çıktı. İbşir, Vardar Ali Paşa'nın peşini bırakmadı. Fakat Vardar Ali Paşa'yı tutmaya memur olan yalnız İbşir değildi: birçok beylerbeyi ile birlikte o zamanın Karaman beylerbeyi olan Köprülü Mehmed Paşa da bu göreve tayin olunmuştu. Vardar Ali Paşa'nın çevresinde, çeşitli kuvvetlerden oluşan bir şebeke vardı. Ali Paşa aslında bu düzeni haber aldı, fakat kurtuluş imkanı olmadığını görünce, saraydan gönderilen firkanın üzerine taarruz etti. İbşir, muharebenin başladığını hissederek, iştirak etti. Nihayet bedbaht Ali Paşa'yı yakalatarak kafasını kesti, kanlı başını İstanbul'a gönderdi. Ali Paşa'nın başı sarayı hümayun kapısında haftalarca teşhir edildi.

Fedakar Ali Paşa'nın İbşir'a son sözü şu olmuştu:

-Ben ne işlerim sana. Senin avdetini Sivastan talep ettiler. Arzunu muhafaza edip vermediğim için senin gibi herifi üzerime gönderdiler. Zaten İbadullahın malını alıp vermediğim için bana katl için icab mı eder?

Anadolu'da oluşan bu ufak isyan İstanbul'da türlü türlü tefsir edildi. Esasen İstanbul halkı iki bölüme ayrılmıştı: bir kısım halkı, diğer kısmı devlet erkânıydı. Halk bu felaket sonucunda hükümet ricalinin sessiz kalmamasını bekliyorlardı. Devlet erkânı ise bu gibi küçük isyanların pek kolay bastırılacağını biliyorlardı. Sadrazam Ahmed Paşa'yı düşürmek için fitnenin onun tarafından yapıldığını, isteğinin cülus olduğunu ima ediyorlar, Sultan İbrahim'i telaşa düşürüyorlardı. Vardar Ali Paşa'nın başı gelince, halk İbşir'e lanet etmeye başladılar, devlet erkânı da ümitlerinin boşa çıkmasından üzüldüler.

Bu felaket üzerine, Vardar'ın ailesi perişan oldu. Oğullarından

biri öldürüldü, zevcesi çırılçıplak soyuldu, üryan bedeni ile çarmıha gerildi, vücuduna balmumları yapıştırıldı, «teşhir kalınmak için ferman-ı hümayun südur» edildi (*)

(*)Naima: Cilt 4, Sahife 27.

Sultan İbrahim'in bu gi.i fermanları adet hükmüne girmişti. Keza, Anadolu'da «leşker (asker) sormaya memur olan» Kavanoz İbrahim Paşa «aşırı mezalimle» itham edildi. Sadrazamın emriyle Yedikule'ye konuldu, bütün mal varlığı müsadere edildi. Bu işlem yapıldıktan sonra, bir çavuşbaşı gönderildi, feci bir surette katl olundu. Sultan İbrahim bununla da kanaat etmedi. Naşını Yedikule'den saray kapısına kadar ayağına ip takılıp sürüklenmesini ferman etti. Bu ferman dikkatle yerine getirildi. Bir akşam, paşanın cesedi Vekil çeşmesine kadar beygirle götürüldü, oradan yere indirildi, ayağına bir urgan bağlandı, sokak sokak sürüklenerek sarayın içrisine, orta kapı yanındaki Siyaset çeşmesinin önüne bırakıldı. İbrahim Paşa'nın naşı burada on günden çok kaldı, sarayın bahçelerini ve avlularını kötü bir koku doldurdu. Halk bu kötü kokulardan bıkararak yalvardılar, bin ricalarla cesedin kaldırılmasını başardılar.

Sultan İbrahim, bu kokulardan rahatsız olmazdı. Bazen huzuruna getirilen soğuk ve kanlı kelleleri teşhis için cellat Kara Ali'yi çağırır, bazen Siyaset çeşmesi önünde bedbaht hizmetkarların kafası kesildiği zaman penceresinden seyrederdi. Bütün meşguliyeti entrikalara alet olmaktan, geceleri elinde meşale, önde Hacı Mehmed, vakitli vakitsiz sokaklarda gezmekten ibaretti.

Sultan İbrahim, sadrazamın elinde oyuncaktı. Son zamanlara doğru sarayda Şekerparenin nüfuzu artmıştı. Devletin birçok işleri Şekerpare'nin elindeydi. Şekerpare, saray haricinde birçok adamlar, bu arada Sebzeci Sü-

leyman ile Dede isminde birini elde etti. Bunlar vasıtasıyla rüşvet aldı, gündün güne serveti çoğaldı. Sultan İbrahim'in diğer kadınları, Şekerpare'nin bu derece parlamasını çekemediler. Valide Sultan'a çekiştirdiler, Valide Sultan'la aralarını bozdular. Hatta Şekerpare ile valide Kösem Sultan arasında ağız dalaşı da oldu. Bir süre sonra, Şekerpare'nin Valide Sultan'dan dayak yediğine bile şahit olundu. Bu mücadeleler sarayda oldukça çalkalandı ki, nihayet Sultan İbrahim de haber aldı, Şekerpare'yi bir kayığa bindirip Sakız'a gönderdi. Şekerpare'nin en aziz dostlarından Ebe Kızı Hamide Hatun'un da birlikte gönderilmesi ferman edilmişti. Fakat Hamide Hatun'un cariyesi ağalara: «Hamide Hatun benim» demiş, Şekerpare ile birlikte Sakız'a gitmişti. Şekerpare'nin bütün malı mülkü müsade-re edildi. Bunlar arasında, Valide Kösem Sultan'ın yaptırdığı hunda onaltı sandığı çıktı. Sandıklar tümüyle Sultan İbrahim'in huzuruna getirildi, mühürleri açıldı. İçinde müceherler, inciler, altınlar, riyaller (*), çok değerli hediyeler ve daha birçok eşya bulundu.

(*) *Riyal İran, Suudî Arabistan ve Yemen'de kullanılan para birimi.*

Sultan İbrahim bu kadar büyük servetler karşısında memnun olarak:

-Hay kafir! Bene akşam ekme alacak akçem yoktur diye yemin ederdi. Bak, neleri çıktı! Hep benim malımdır.

Dedi. Ayrıca, Şekerpare'nin evi de arandı. Biri beyaz, biri sarı zebercet kaplı kürk, birkaç kürk gömlek, biri incili, ikincisi sırmalı iki yüz yorgan ile değerli kumaşlar ve ikiyüzelli kese nakit çıktı.

Sultan İbrahim, bu servetleri elde ettikten sonra, Sebze'cin boynu vuruldu, Dede bir gece içinde boğduruldu. Şekerpare de Sakız'dan Mısır'a getirildi. Şeker-

pare ansızın yakalandığı için yanına hiç para alamamış, yolda zaruret ve sefalet içinde paşalardan ödünç para almaya mecbur olmuştu (*).

(*) *Naima, Cilt 4, Sayfa 284.*

Şekerpare, Eyüp'te bir türbe yaptırmıştı. Fakat Mısır'da vefat etmiş ve oroya defn edilmiştir.

Sadrazam Ahmed Paşa, Sultan İbrahim'in düşkünlüklerini bilirdi. Kenrisine dışarısi hakkında hiç bilgi vermez, vilayetlerdeki zulmü tümüyle saklardı. Adriyatik taraflarında Kelis kalesi düşman eline geçti. Müslümanlardan birçoğu katl olundu, mülkler ve bağlar yağma edildi (*). Bu haber İstanbul'a geldiği zaman, halktan saklandı, vezirler devletle hiçbir görüşme yapmadı. Vezirler, padişahın etrafına toplandılar, kendisini yatıştır-maya çalıştılar, halkın durumunu göz önüne almadılar. Sultan İbrahim bu felaketten dolayı kimseye bir şey sormadı. «İbadullahın levminden tebri için olsun surice sual ve cevap bile vuku bulmadığından halk müteehhir olup atide-i muhabbet ictikaiye-ye fesat tarı» (**). Sultan İbrahim'i gafmet içinde yaşatmaya en birinci sebep sadrazam Ahmed Paşa'ydı (***)).

(*) *Evliya Çelebi Çilt 5, Sayfa 14*

(**) *Naima, Cilt4, Sahife 327*

(***) *Mehmed Halife, Tarih-i Gulmani*

Ahmed Paşa bu konuyu Sultan İbrahim'e gayet basit bir şekilde anlattı, padişahın zevk ve neşesini kırmak istemedi. O sıralarda damat Fazlı Paşa Rumeli'den geldi. Rumelinin durumunu, palkın perişanlığını, düşmanın bu sınır bölgesini istila ettiğini söyledi. Sultan İbrahim bu haberden üzüldü, gözlerini açarak:

-Ya baka vezirin dedi ki bu hudutta bir iki palanga ile bir kilise aldılar. Yine evvelden kafir imiş. Bu sene söylediğin söz ne günasızdır. Bu kelamı lalamın önünde söyleye bilirmisin?

Dedi. Fakat paşa da söylediğinde israretti. Sultan İbrahim meseleyi meydana çıkarmak için sadrazamın sarayına gitti. Ziyafetler düzenlendi. Nihayet sözü Rumeli üzerine açtı, Fazlı Paşa da olayı olduğu gibi nakle başladı. Sadrazam, hakikatin meydana çıkmasından müteessir, Sultan İbrahim'i mütemadiyen sükunete çağırdı. Fazlı Paşa'nın ufak bir şeyi büyüttüğünü, bu gibi savaşların öteden beri olduğunu söyledi.

Fazlı Paşa sadrazamın bu söylediklerine dayanamadı:

-Behe padişahım. Alemin ahvaline bizzat tekid edib tahsil-i vakıf buyurun. Lalan rüşvet ile alemi harab etti. Hazine yok. Reaya ve askerinin hali allaha kalmıştır. Bu hareketin akıbetini ne sonuç vereceğini düşünün. Dalkavukluğa iltifat etmeyin. Dedi.

Sadrazam ise bu sözlerin haset içerdiğini, kendisinin ve lüksek mertebede devlete hizmet ettiğini söyledi, bir türlü tazevürlerle Sultan İbrahim'i kandırmaya çalıştı. Fakat Paşa bu gibi sözlerle cevap vermek istedi, sadrazam derhal sözünü keserek:

-Paşa karındaş hemen her işitilen sözleri efendimize söyleyip takdir-i hatır etmek makul değildir.

Dedi. İkisi birden huzurdan çıktılar. Fakat paşanın hareketi sadrazamı üzdü. Huzurdan çıktıktan biraz sonra, tekrar Sultan İbrahim'in yanına gitti:

-Fazlı Paşa kulları emir-i gazada vakfı tam sahiptir. Girit seferine tayin buyurula.

Diye bir istekte bulundu. Hatı şerifini de aldı, Fazlı Paşa gitmek istemeyince, sadrazam:

-Padişahım işte emire itiraz ederler. Hizmet teklif olursa yapmaya çekinirler.

Diye biçare Fazlı Paşa'yı hapsettirdi. Nihayet Karadeniz'e göndermeye muaffak oldu.

Ahmed Paşa bu suretle düşmanlarını payitahttan uzaklaştırır, Boğazı kapatan düşman gemilerinden Sultan İbrahimi haberdar

etmezdi. Huzurda donanma lafını ağıza bile aldırılmazdı. Sultan İbrahim bir dereceye kadar vüzerasının iğfalinde kurban oluyordu. Ahmed Paşa, Sultan İbrahim'in her arzusunu yerine getirirdi. Saraya samur ve amber yetiştirmek için dükkanlar basılır, saraylar döşemek için eşla gasp olunurdu. Sadrazam bütün bu mezalimi mübah addederdi. Rüşvet her tarafta hüküm sürerdi. İlmi ve askeri rütbeler para ile verilirdi. Halk zulümlerden bizar olur, Suiistimallerde sadrazamın da dahli olduğunu bilirdi.

İstanbulda genel bir memnuniyetsizlik hakim olmuştu. Fakat Ahmed Paşa efkar-ı umumiyenin hoşnutsuzluğuna önem vermezdi. Sürekli olarak servet toplamaya çalışırdı. Halkta memnuniyetsizlik alametleri gördükçe, cebir ile şiddetle, kahır ile milleti korkutmak çarelerine başvururdu. Halk, sadrazamın selam çavuşlarına varıncaya kadar, bütün mensubu tarafından hakaret görürlerdi. Dayak ve işkence, hak etmek isteyen ağızları daima kapatırdı.

Hükümetin bütün kaynaklarını ele geçirenler büyük bir refah ile yaşarlar, halkı zulüm ile, zenginleri müsadere ile korkuturlardı. Halk zaruret ve sefalet içinde inlerken, rüşvetle servet yapanlar büyük binalar yaptırırlar, halkın sefalet ve perişanlığıyla adeta alay ederlerdi. Bunlar arasında, sadrazamın Anadoluhisarı'nda, İstanbul'un çeşitli yerlerinde büyük binalar inşa ettirmesi herkesin dikkatini çekmişti.

Rüşvet, aleniyet kazanmıştı. Bir zamanlar gizli yapılan kötülükler, şimdi devletin resmi adetlerindendi. Herkezin, mallarını kaçsa satın aldığını halk bile biliyordu. Mal almak için önce rüşvet vaad edilir, vaadini tutmayanlara fermanlar ve mübaşirler gönderilir rüşvet resmi hukuk gibi tahsil olunurdu.

Grit'ten sürekli yardım isteniyordu. Kahraman askerlerimiz kayaları yarıyorlar, aç ve ilaç-

sız, zafer kazanmaya çalışıyorlardı. Girit'teki devlet adamları ile beylerbeyilerin, düşman ateşi karşısında gece gündüz çarpışan mücahitlerin mensupları, İstanbul'da birer birer satılıyordu. Bir vilayete kim fazla para verirse, o vilayetin paşası derhal azlediliyordu. Bir keresinde, Hamamcı Paşa peşin atmış bin kese verdi, sonra onbeş kese daha vermek üzere Erzurum vilayetini aldı. Bu teklif üzerine Erzurum paşası çar çabuk azlo-
lundu.

Vilayetler bu suretle satıldığı gibi, her taraftan da samurlar ve amberler istenirdi. Samur alınması devletin resmi uygulaması sırasına girmişti. Kadınlar saltanatının vehametini Sultan İbrahim'in zaafı bu sebepten arttırdı. Sultan İbrahim samur elde ettirmek için, yalnız vilayetlere ferman yazdırmakla kalmadı, aklına Hint hükümdarları gibi fil üzerinde gezmek geldi, İran şahına bir name yazdırdı, «iki ve başyüz adet zerbeft (baştan başa sırmalı kumaş) ve seraser (altın veya gümüş telle dokunmuş bir çeşit kıymetli kumaş) gönderilmek üzere sipariş olunup bu miktar bostancılara verilmesi» (*).

(*Karaçelebizâde. Zeyil (ek bilgi)

Davlet erkânı padişahın kayıtsızlığından istifade ederlerdi. Zenginlerden vefat ve miras kaldıkça, mevcut varislerini nazarı itibare almazlar, mallarını müsadere, varislerini mahrum ederlerdi. Sonra bu paraları toplarlar, başta sadrazam Ahmed Paşa olarak, kırkbin Riyal sarfederek Sultan İbrahim'e «bir donatılmış kayık» yapmaya çalışırlardı. Sarayda zevk ve israf, vezirlerde hırs, rüşvet, haülkta üzüntü ve sefalet bütün ünlüleriyle hakimdi.

Sadrazam bu sefaletten üzülmezdi. Düğünler, eğlenceler ve ziyafetlerle meşkul olurdu. Bir Perşembe, bölük ağaları vezire, Perşembe selâmına gittiler.

Sadrazamı düğünle meşkul buldular. O gün Perşembe selâmı olmadı, ulema ve yardımcıları geri döndüler. Aslında sadrazam, küçük oğluna sekiz yaşında bir kız almış, Topkapı'da, Kara Kethüda'dan zorla satın aldığı bahçede düğünler yapıyordu. Gündüz ziyafetler, gece çengiler, karagöz oyunları ve hikayebazlarla sabaha kadar zevk ve sefa ile vakit geçiriyordu. Halk on parasız, zaruret ve sefalet içinde inlerken, devlet erkânı parlak düğünlerle, sabahlara kadar çengiler ve ziyafetlerle vakit geçiriyorlar, güya bedbaht milletin talihi ile alay ediyorlardı. Askere ulufe verilemiyordu. «Bütün bu israftan içeride ve taşradan gelenlere rağmen, hazine varidatına gelir kalmıyordu» (*).

(*Katip Çelebi. Fezleke. Cilt 2. Sahife 309

Nihayet, Sadrazam samur ve para toplamayı ocak ağalarına, bu arada Bektaş Ağa ile Koca Müslihiddin, Kara Murad Ağa ve Kara Çevuş gibi kodamanlara da verdi. Onlar bu teklifi şiddetle reddettikleri gibi, sadrazamın zulmünden korkarak aralarında ittifak da yaptılar. Bütün ağalar sadrazama karşı dikkatli davrandılar. Ahmed Paşa ağaların bu tedbirini haber aldı. Dördünü de düğüne çağırarak, hepsini bir odaya getirip aniden «sık boğaz» etmek fikrinde bulundu. Ağalar bundan haber aldılar. Fakat sadrazamın davetine yine de uyular, «boğazı gadaralı çuhadarlar, otuzar kırkar dolmalı yeniçeriler» ile düğün bahçesine geldiler, düğün yerinde vakur bir şekilde odalardan birine kuruldular. Otururlarken ocağın en taraftar ağalarından Recep Ağa telaşla içeri girdi, ağalara heyecanlı bir şekilde:

-Ne oturursuz. Devletlunun size suikasdi vardır. Badelyevm hanelerinizde bulunmayasız.

Dedi. Murad Ağa hiddetle yerinden fırladı. Şu sözleri söyledi:

-Ya! Demek böyle midir? Gayri bizden suç gtti...

İkinci Bölümün Sonu.